

The Greek Review of Social Research

Vol 23 (1975)

23 A'

Η συμβολή του Max Weber στην πληρέστερη κατανόηση της Ορθόδοξης εκκλησίας

Δημοσθένης Σαβράμης, Αφροδίτη Τεπέρογλου

doi: [10.12681/grsr.477](https://doi.org/10.12681/grsr.477)

Copyright © 1975, Δημοσθένης Σαβράμης, Αφροδίτη Τεπέρογλου

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Σαβράμης Δ., & Τεπέρογλου Α. (1975). Η συμβολή του Max Weber στην πληρέστερη κατανόηση της Ορθόδοξης εκκλησίας. *The Greek Review of Social Research*, 23, 28–41. <https://doi.org/10.12681/grsr.477>

ἡ συμβολὴ
τοῦ Max Weber
στὴν πληρέστερη
κατανόηση τῆς
᾽Ορθόδοξης ᾽Εκκλησίας

τοῦ
Δημοσθένη Σαβράμη

Καθηγητοῦ Κοινωνιολογίας τῆς Θεολογικῆς
τοῦ Πανεπιστημίου Κολωνίας

Μετάφραση:
᾽Αφροδίτη Τεπερόγλου

Ἡ ἄποψη τοῦ Max Weber ὅτι «ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος δὲν εἶναι σὲ θέση, ὅσο καὶ ἂν τὸ θέλη, νὰ διαπιστώσῃ τὴ μεγάλη σημασία πού ἔχει ἡ θρησκευτικὴ συνείδηση στὴ συμπεριφορά, στὸν πολιτισμὸ καὶ στὴ δομὴ ἐνὸς λαοῦ»¹ ἰσχύει ιδιαίτερα γιὰ τὶς χώρες πού στὴν ἀνάπτυξή τους ἐπέδρασε κυρίως τὸ πνεῦμα τῆς ᾽Ανατολικῆς ᾽Εκκλησίας. Αὐτὸ ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὶς κοινωνιολογικο-θρησκευτικὲς ἐρευνες τοῦ Max Weber, πού δὲν ἔχει ιδιαίτερα ἐρευνήσει τὸν χῶρο τῆς ᾽Ανατολικῆς ᾽Εκκλησίας. Ἀλλὰ καὶ στὴν ὑπόλοιπη σχετικὴ βιβλιογραφία δὲν ἀναφέρεται τίποτα γιὰ τὶς σχέσεις μεταξὺ πνευματικῆς καὶ οικονομικῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ τοῦ χώρου.²

Ὅταν ὁ Alfred Müller-Armack γράφει ὅτι «κατ' ἀρχὴν ἡ κοινωνιολογικο-θρησκευτικὴ ἐρευνα τῆς τελευταίας δεκαετίας στὴ Γερμανία ἀνοίξε τὸν δρόμο στὴ λύση πολὺπλοκῶν προβλημάτων, ὅπως τὸ πρόβλημα τῆς ἀναμισθίτητος κοινωνιολογικῆς σημασίας τῆς βυζαντινῆς ᾽Εκκλησίας,³ ἐκφράζει μὴ ἀλήθεια πού ὀδηγεῖ στὶς θέσεις καὶ στὴ μέθοδο τοῦ Max Weber. Κατὰ τὴ γνώμη μου, ἡ μέθοδος αὐτὴ εἶναι κατάλληλη γιὰ τὴ λύση προβλημάτων, γιατί, π.χ., στὴν ᾽Ανατολικὴ ἐκκλησία δὲν ὑπάρχει καμμιὰ οὐσιαστικὴ κοινωνικὴ ἐπίδραση τῆς θρησκείας, ὅπως συμβαίνει στὴν περίπτωση τοῦ Καλβινισμοῦ.

Ἡ ἀγάπη τοῦ Max Weber γιὰ τὴν ἀλήθεια⁴ καὶ ἡ ἐπιτυχὴς του προσπάθεια νὰ δώσῃ στὴν ἀσκητικὴ ζωὴ «μέσφ τῆς κοινωνιολογίας ὀντότητα»⁵ θὰ μπορούσαν νὰ ἔχουν μεγάλη σημασία γιὰ τὴν ᾽Ανατολικὴ ᾽Εκκλησία. Μέχρι τώρα κάθε ὀρθόδοξος ἢ μὴ ὀρθόδοξος ἐπιστήμων, πού ἀσχολεῖται μὲ τὰ θέματα τῆς ᾽Ανατολικῆς ᾽Εκκλησίας, ἀποφεύγει τὰ συγκεκριμένα κοινωνικὰ προβλήματα,⁶ πού δημιουργήθηκαν ἀπὸ τὴν ἰδιόμορφη θρησκευτικότητα τῶν ὀρθοδόξων λαῶν, ἢ μελετᾷ αὐτὰ τὰ προβλήματα ἐπιφανειακά.

1. Weber, Max, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, 3 Τόμοι, Tübingen 1920-21 (ἔφεξις θὰ ἀναφέρεται ὡς *GAzRS*), I, σελ. 205.

2. Müller-Armack, A., «Zur Religionssoziologie des europäischen Ostens», στὸ *Religion und Wirtschaft*, Stuttgart 1959, σελ. 331.

3. Ἐνθ' ἂν.

4. Βλέπε: König, René, «Max Weber 1864-1920», στὸ *Die grossen Deutschen: Deutsche Bibliographie*, ἐκδοσις Heimpel, H., Heuss, Th., Reifenberg, B., Berlin 1957, 4ος Τόμ.: «ὅπως ὁ προφήτης Ἰερεμίας ἐξανάγκασε τὸν Κύριο νὰ τοῦ μιλῆσῃ, ἔτσι καὶ ὁ Max Weber βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὴν ἐντολὴ τῆς ἀλήθειας» (σ. 410).

5. König, René, ἔνθ' ἂν., σελ. 419.

6. Πόσο μεγάλη σημασία ἀπέδιδε ὁ Max Weber στὴ διαπίστωση συγκεκριμένων προβλημάτων, περιγράφει ἡ Marianne Weber: *Max Weber: Ein Lebensbild*, Heidelberg 1950, σελ. 350.

Ὁ Max Weber σχολιάζει ὡς ἑξῆς τὸ βιβλίο τοῦ Ernst Troeltsch, *Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen* (Tübingen 1912): «Ὁ συγγραφεὺς δίνει μεγαλύτερη σημασία στὴ διδασκαλία τῆς θρησκείας, ἐνῶ ἐγὼ περισσότερο στὴν ἐπίδρασή της»¹. Ἄλλοῦ γράφει: «Ἐμᾶς δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει, βέβαια, τὸ ἐννοιολογικὸ περιεχόμενο τῆς θεολογικῆς ἠθικῆς θεωρίας, ἀλλὰ ἡ σημασία ποῦ εἶχε στὴ ζωὴ τοῦ πιστοῦ ἡ ἐπικρατοῦσα ἠθικὴ καὶ ὁ θρησκευτικὸς του προσανατολισμός».² Ἡ μελέτη τῆς κοινωνικῆς ἐπιδράσεως τῆς θρησκείας μοῦ φαίνεται σὰν τὸ πιὸ κατάλληλο μέσο ποῦ πρέπει νὰ χρησιμοποιηθῆ κανεὶς γιὰ νὰ κατανόησιν μιὰ Ἐκκλησία καὶ μιὰ ἀσκητικὴ περιορισμένους βασικά στὴ θεωρία καὶ στὴ διδασκαλία. Συνεπῶς, σκοπὸς τοῦ ἄρθρου μᾶς εἶναι μιὰ πρώτη ἐκτίμησι τῆς ἄγνωστης καὶ σημαντικῆς συμβολῆς τοῦ Max Weber στὴν πληρέστερη κατανόησι καὶ στὴν κριτικὴ θεώρησι τῆς ἐξωκοσμικῆς ἀσκητικῆς: τῆς ἀποξενώσεως, δηλαδὴ, τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὸν κόσμον, καὶ τῆς κοινωνικῆς τῆς ἐπιδράσεως.

Δὲν θὰ ἀκολουθῆσω τὴ μέθοδο τοῦ Max Weber—ἀναλύοντας μὲ κάθε λεπτομέρεια τὴν οικονομικὴ-κοινωνικὴ ἀνάπτυξη τοῦ ἀνατολικο-εκκλησιαστικοῦ χώρου καὶ παρουσιάζοντας τὶς αἰτιώδεις συναρτήσεις τῆς θρησκευτικότητός του. Αὐτὸ θὰ ἀποτελοῦσε ἔργο ζωῆς ἐνὸς ἐπιστήμονος μιὰ καὶ πρόκειται γιὰ ἰδιαίτερα πολὺπλοκο καὶ πολὺμορφο πρόβλημα. Μοναδικὸς σκοπὸς τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ εἶναι νὰ δείξῃ ὅσο ποῦντιμὲς θὰ μπορούσαν νὰ εἶναι οἱ θέσεις καὶ οἱ μέθοδοι τοῦ Weber γιὰ τὴν ἀνανοήσι ἐνὸς τέτοιου θέματος. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο οἱ περιγραφές τῆς ἀνατολικο-εκκλησιαστικῆς θρησκευτικότητος καὶ ἡ οικονομικὴ-κοινωνικὴ ἐξέλιξι τῶν λαῶν ποῦ ζοῦν στὸν ἀνατολικο-εκκλησιαστικὸν χῶρον χρησιμεύουν ἐδῶ σὰν παραδείγματα ἰδιαίτερα δὲ τῆς Ἑλλάδος ποῦ ἐπέζησε σὰν ἡ μόνη ἐλεύθερη ὀρθόδοξη χώρα στὴν ἀνατολικὴ Εὐρώπη. Αὐτὰ τὰ παραδείγματα θὰ ληφθοῦν ἐδῶ τότε μόνον ὕπ' ὄψη, ὅταν θὰ εἶναι ἐστὸς θέσις νὰ προβάλουν καλύτερα τὴν σημασία τοῦ Max Weber γιὰ τὴν κοινωνιολογικο-θρησκευτικὴν ἔρευνα τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.

Γιὰ τὴν ἔρευνά μου ἔχουν ἰδιαίτερα ἄξια οἱ ἐργασίες ἐκεῖνες τοῦ Max Weber ποῦ ἀσχολοῦνται μὲ τὴν προτεσταντικὴ ἠθικὴ καὶ μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ καπιταλισμοῦ.³ Αὐτὲς οἱ περιφημὲς ἐργασίες⁴

ἤ—γιὰ νὰ παραπέμψωμε στὸν René König—«ἡ παγκόσμια αὐτὴ ἐπιτυχία»,⁵ περιλαμβάνουν τὶς σκέψεις τοῦ Max Weber γὰν τὸν ἀσκητικὸν προτεσταντισμὸ καὶ τὶς θρησκευτικὰς βάσεις τῆς ἐνδοκόσμιας ἀσκητικῆς⁶ καὶ εἶναι πολὺ κατάλληλες γιὰ τὴν κατανόησι τῆς ἀνατολικο-εκκλησιαστικῆς ἐξωκοσμικῆς ἀσκητικῆς καὶ τῆς ἄληθινῆς τῆς κοινωνιολογικῆς ἐπιδράσεως. Ἀλλὰ ἀκόμη καὶ «ἡ θεωρία τῶν βαθμίδων καὶ τῶν κατευθύνσεων τῆς θρησκευτικῆς ἀπορρίψεως τοῦ κόσμου»⁷ καὶ «ἡ οικονομικὴ ἠθικὴ τῶν παγκοσμίων θρησκείων»⁸ ἦσαν διαφωτιστικές. Ἰδιαίτερα μάλιστα ἐναντίον εἰδικῶν ἀπόψεων, ποῦ συχνὰ ἰσχύουν περισσότερο ἢ λιγώτερον γιὰ τὸν ἀνατολικο-εκκλησιαστικὸν χῶρον. Ἀξιόλογες νύξεις γιὰ τὴν ἔρευνά μου βρῆκα ἐπίσης καὶ στὸ ἔργο τοῦ Max Weber *Οικονομία καὶ κοινωνία*,⁹ σχετικὰ μὲ τοὺς «τύπους θρησκευτικῆς κοινωνικοποιήσεως». Παρ' ὅλα αὐτὰ, ἀφαιρία τῆς ἔρευνᾶς μου γιὰ τὴν σημασία τοῦ Max Weber στὴν πληρέστερη κατανόησι τῆς ἐξωκοσμικῆς ἀσκητικῆς τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, θὰ πρέπει καὶ μορεῖ νὰ εἶναι μόνον ἡ προτεσταντικὴ Ἠθικὴ του. Δικαιολογημένα ἀναφέρει ὁ Reinhard Bendix¹⁰ ὅτι αὐτὴ, σὰν εἰδικὸν πρόβλημα τοῦ Weber, ἔγινε ἀφαιρία τῶν κατοπινῶν ἀποψέων του γιὰ τὶς σχέσεις μεταξὺ θρησκείας καὶ κοινωνίας στοὺς διάφορους πολιτισμούς.

II

Ὅποιοι δὲν ἔχει ἐξοικειωθῆ μὲ τὴ διδασκαλία περὶ ἀπολύτου προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου σὰν δογματικὴ προϋπόθεσι πουριτανικῆς ἠθικότητος μὲ τὴν ἔννοια μεθοδολογικῆ ὀρθολογισμένης ἠθικῆς ζωῆς,¹¹ καθὼς καὶ μὲ τὴν ἀνθρωπολογία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, εἶναι εὐκόλο νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι στὸν ἀνατολικο-εκκλησιαστικὸν χῶρον δὲν ὑπῆρξε καμμια οικονομικὴ ἐξέλιξι ποῦ νὰ ἀντακρινεῖται μὲ τὶς καπιταλιστικὰ ἀναπτυγμένες χώρες, ἐπειδὴ ἀκριβῶς σ' αὐτὸν τὸ χῶρον ἀπουσίαζε ἡ διδασκαλία περὶ ἀπολύτου προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου.¹² Ἡ ἀπλο-

5. Ἐνθ. ἀν., σελ. 414. Ἐντύπωσι τῆς «παγκοσμίου ἐπιτυχίας» τοῦ ἔργου τοῦ Max Weber κερδίζει κανεὶς καὶ ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσι τοῦ ἄρθρου τῶν Roth, G., and Bendix, R., «Max Webers Einfluss auf die amerikanische Soziologie», *Kölnner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 11 (1959), p. 38-53.

6. *GAZRS*, I, σελ. 84, κέ.

7. *GAZRS*, I, σελ. 536-573.

8. I. Konfuzianismus und Taoismus (*GAZRS*, I, σελ. 237-536). 2. Hinduismus und Buddhismus (2ος τόμος *GAZRS*) καὶ 3. Das antike Judentum, 3ος τόμος τοῦ *GAZRS*.

9. Tübingen 1956, 4η ἐκδόσι, ἐπιμέλεια: J. Winckelmann, 2 Τομ. (ἐφεξῆς θὰ ἀναφῆται ὡς *WuG*), I, σελ. 245-381. Ἰδιαίτερα § 10: Die Erlösungswege und ihr Einfluss auf die Lebensführung (Ἐνθ' ἀν., σελ. 321-348).

10. Bendix, R., *Max Weber*, New York 1960, σελ. 103.

11. *GAZRS*, I, σελ. 124.

12. Βλέπε παρόμοιους ἐνδείξεις στὸν Müller-Armack, A., Ἐνθ' ἀν., σελ. 354.

1. *GAZRS*, I, σελ. 17-18, ὕποση. 1.

2. *GAZRS*, I, σελ. 176-177, ὕποσ. 1. Βλέπε ἐπίσης τὴν ἐκτίμησι τοῦ Troeltsch γιὰ τὴ λαμπρὴ παρατηρητικότητα καὶ ἀνάγνωσι τοῦ Max Weber (Troeltsch, E., *Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen*, Tübingen 1912, σελ. 950, ὕποσ. 510).

3. *GAZRS*, I, σελ. 17-206.

4. Brinkmann, Carl, «Die Bedeutung Max Webers für die heutigen Sozialwissenschaften» εἰς: *Schmoller Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im deutschen Reich*, 67 (1943), σελ. 130.

ποίηση τοῦ προβλήματος ἀποτελεῖ λάθος ἰδιαίτερα μάλιστα ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψη τὴν ἀνθρωπολογία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ὅπως γράφει ὁ Max Weber, «ἡ μοιρολατρία σὰν συνείπεια τοῦ ἀπολύτου προορισμοῦ εἶναι κάτι τὸ λογικό. Ἡ *ψυχολογική* ὁμος ἐπίδραση τῆς περι ἐπιτυχίας στὴ ζωὴ ἀρχῆς ἔφερε ἀντίθετα ἀποτελέσματα.¹ Ἀντίθετος: Συνείπεια τῆς ὀρθόδοξης ἀνθρωπολογίας ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ χαρὰ καὶ ἡ σιγουριά. Ἡ *ψυχολογική* ὁμος ἐπίδραση τῆς ἐξέωκοσμικῆς ἀσκητικῆς ἔφερε ἀντίθετα ἀποτελέσματα. Γιὰ νὰ ἀποδειχθῆ ἡ ἀποψη αὐτή, ὅτι δηλαδὴ ἡ διδασκαλία περὶ ἀπολύτου προορισμοῦ δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῆ προϋπόθεση γιὰ τὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη τοῦ ὀρθόδοξου κόσμου, θὰ παρουσιάσω μὲ συντομία τὴν περὶ ἀνθρώπου διδασκαλία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.²

Στὴν ἑλληνικὴ ἀπόδοση τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, στὸ πρῶτο κεφάλαιο τῆς Γενέσεως, διαβάζουμε: «Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν. Ἐπίσης στὴ Vulgata: «Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram». Οἱ Ἕλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἀναφέρουν ὅτι ἡ εἰκόνα ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴ λογική, τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἀγάπην. Ὁ Μέγας Βασίλειος λέει: εἰκόνα σημαίνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος δύναται μορεῖ νὰ μεταβληθῆ σὲ Θεό.⁴ Ἰδιαίτερη ὁμος σημασία ἔχει ἡ διδασκαλία τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας, ὅπου ἡ θεϊκὴ εἰκόνα δὲν εἶναι ἐντελὸς κατεστραμμένη, ἀλλὰ μόνο συσκοτισμένη καὶ ἐξασθενησμένη. Ἐδῶ ἦδη διακρίνουμε ὅτι ἡ περὶ δικαιώσεως διδασκαλία τῆς προτεσταντικῆς θεολογίας εἶναι ἀπασιδδοξη, ἀφοῦ ὁ ἄνθρωπος μετὰ τὸ προπατορικὸ ἁμάρτημα θεωρεῖται ἀπὸ τοὺς προτεστάντες ὀλότελα κατεστραμμένος. Στὴν Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ὁμος ἐπι-

κρατεῖ ἡ *αἰσιόδοξη* ἀποψη, ὅτι ὁ ἄνθρωπος μορεῖ νὰ ἀνανεώνεται, νὰ δοξάζεται, νὰ ὀλοκληρώνεται, καὶ ἀκόμη νὰ θεοποιεῖται. Ὁ Καλβινισμὸς ἀνέπτυξε μὴ τόσο ἀπασιδδοξη ἀποψη γιὰ τὸ Θεὸ καὶ τὸν ἄνθρωπο, ποὺ ὁ John Milton ἀναγκάσθηκε νὰ πῆ: «Ἐνδέχεται νὰ πάω στὴν κόλαση, ἀλλὰ ἕνας τέτοιος Θεὸς δὲν θὰ τραβοῦσε ποτὲ τὴν προσοχή μου». Ἀντίθετα ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ἔχει υἰοθετήσῃ μὴ διδασκαλία ποὺ ὀφείλεται σὲ ἰσχυρὴ πίστη γιὰ τὴν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ τῆ συγγένεια τῆς ἀνθρώπινης μὲ τὴ θεϊκὴ φύση. Ὁ ὀρθόδοξος ἄνθρωπος, βοηθούμενος ἀπὸ τὴ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας του, ἐφοδιάζεται μ' ἕναν ἐνθουσιασμὸ καὶ μ' ἕνα αἴσθημα ἀσφάλειας, ποὺ θὰ πρέπει λογικὰ νὰ τὸν κἀνη συνεργάτη τοῦ Θεοῦ στὴ διαμόρφωση τοῦ κόσμου. Ὁ ὀρθόδοξος ἄνθρωπος θὰ ἦταν πὸ κατὰ-λληλος ἀπὸ τὸν προτεστάντη νὰ ἀναπτῆ ἕναν ἐνδοκόσμιο ἀσκητισμὸ, γιὰτὶ οἱ θεϊκὲς τὸν ἰδιότητες, δηλαδὴ τῆς λογικῆς, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀγάπης, τὸν ὀδηγοῦν στὴν περὶ κοινωνικῶν ὑποχρεώσεων ἀντίληψη ποὺ βρίσκουμε στὸν ἐγκόσμιο προτεσταντικὸ ἀσκητισμὸ.⁶

Προβάλλει τὸ ἐρώτημα: Γιὰ ποῖο λόγο, ἡ αἰσιόδοξη ἀνθρωπολογία τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας δὲν ἔγινε φορεὺς μιᾶς οἰκονομικῆς, πολιτιστικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀναπτύξεως στὶς ὀρθόδοξες χῶρες; Ἄς ἀρχίσουμε μὲ τὸ ἐρώτημα: Πῶς μορδοῦ νὰ εἶμαι βέβαιος ὅτι ἔχω λυτρωθῆ;⁷ Αὐτὴ ἡ ἐρώτηση ἔχει μεγάλῃ σημασία γιὰ τὴν περὶ θεώσεως⁸ διδασκαλία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ Εἰρηναῖος θεωρεῖ ἠδὴ τὴ θέωση τοῦ ἀνθρώπου σὰν τελικὸ σκοπὸ τῆς δημιουργίας του.⁹ Τὴν κλασικὴ διατύπωση ὁμος τῆς βρίσκουμε στὸ Μέγα Ἀθανάσιο, ποὺ διδάσκει ὅτι: ὁ Θεὸς ἔγινε ἄνθρωπος, γιὰ νὰ μορεῖσσουμε κι ἐμεῖς νὰ γίνουμε θεοί.¹⁰ Τὴ διδασκαλία αὐτὴ τῆς θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου τὴ συναντοῦμε στοὺς περισσότερους Ἑλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Γιὰ τὸ σκοπὸ μας ὁμος εἶναι σημαντικὴ ἡ ἐξῆς παρατήρηση: ἡ διδασκαλία

1. *GAZRS*, I, σελ. 111, ὑποσημ. 4. Βλέπε ἐπίσης τὴν ἐπεξήγηση τοῦ Max Weber (ἐνθ' ἂν., I, σελ. 103, ὑποσημ. 2) τῆς διαφορετικῆς ἐπιδράσεως τῆς ἰσλαμικῆς διδασκαλίας περὶ ἀπολύτου προορισμοῦ. Ἐπ' αὐτοῦ τοῦ θέματος βλέπε ἐπίσης τὴν ἀπὸ τὸν Weber ἀναφερόμενη θεολογικὴ διδακτορικὴ διατριβὴ στὴ Χατέλβέργη τοῦ Ulrich, F., *Die Vorherbestimmungslehre im Islam und Christum*, 1912: πρβλ. ἐπίσης τὶς ἀπόψεις τοῦ Weber γιὰ τὴν ἐπίδραση τοῦ ἀπολύτου προορισμοῦ στὸ Ἰσλάμ, στὸ *WuG*, I, σελ. 347.

2. Βλέπε ἐπ' αὐτοῦ τὴ ρωσικὴ ἀποψη: Zenkowsky, B., *Das Bild vom Menschen in der Ostkirche*, Stuttgart 1951, καὶ Veikhowsky, P., «Die Lehre vom Menschen im Lichte der orthodoxen Theologie» εἰς *Evangelische Theologie*, 11 (1952) σελ. 310-323. Ἑλληνικὴ ἀποψη: Bratsiotis, P., «Das Menschenverständnis in der griechisch-orthodoxen Kirche», εἰς *Theologische Zeitschrift*, 6 (1950), σελ. 376-382, καὶ Karmiris, J., «Abriss der dogmatischen Lehre der orthodoxen katholischen Kirche», εἰς *Die orthodoxe Kirche in griechischer Sicht*, ἐκδοση P. Bratsiotis, I μέρος, Stuttgart 1959, σελ. 15-112, καὶ μάλιστα σελ. 40 κέ. (Der Mensch).

3. Ἐπ' αὐτοῦ βλέπε: Bratsiotis, P., «Genesis I, 26, in der orthodoxen Theologie», εἰς *Evangelische Theologie*, 11 (1951/52), σελ. 288-297.

4. J. P. Migne, *Patrologia cursus completus*, series Graeca (161 tom.), Paris 1857 κέ. (ἐφεξῆς θὰ ἀναφέρεται ὡς P. G.), 30-22.

5. *GAZRS*, I, σελ. 91.

6. Γιὰ μιὰ πληρέστερη κατανόηση αὐτῆς τῆς σκέψεως μοροῦν νὰ χρησιμεύσουν οἱ ἀπόψεις τοῦ Jor. Diekmann, ὁ ὁποῖος στὴ διδακτορικὴ καὶ διατριβὴ στὴν Κολωνία (Φιλ. Σχολή): *Max Webers Begriff des «modernen okzidentalen Rationalismus»* (Düsseldorf 1961) σὶς σελ. 75-77 συγκρίνει τὶς σκέψεις τοῦ Kant με τὴν περὶ ἐνδοκόσμιας ἀσκητικῆς διδασκαλία.

7. Βλέπε: Max Weber, *GAZRS*, I, σελ. 106, ὑποσημ. 1.

8. Βλέπε: Ρωσικὴ ἀποψη: Borodine-Lot (Mme), «La doctrine de la déification dans l'Eglise Grecque jusqu'au XI siècle» στὸ: *Revue de l'histoire des religions* CV (1932), CVI (1932), & CVII (1933). Ἑλληνικὴ ἀποψη: Bratsiotis, P., *Die Lehre der orthodoxen Kirche über die Theosis des Menschen*, Brüssel 1961. Ρωμαϊκαθολικὴ ἀποψη: Gross, Jules, *La divinisation du chrétien d'après les Pères Grecs*, Paris 1938. Ἐθγγελακὴ ἀποψη: Bornhäuser, K., *Die Vergöttlichungslehre des Athanasius und des Johannes Damascenus* (1903).

9. P. G. 72, 1120.

10. P. G. 25, 192.

αυτή παίζει ιδιαίτερο ρόλο στὸν Γρηγόριο Παλαμά (ἀπ. 1359), ποὺ ἦταν ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς ἐκπροσώπους ἐνὸς ἀκοινωνικοῦ, δηλαδή ἀντικοινωνικοῦ καὶ ἐξῶ-κοσμου Χριστιανισμοῦ—προβάλλεται πρσεκτικά ἡ σκέψη μιᾶς θεώσεως ἀπὸ τὸν Μέγα Βασίλειο, καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος λέει μόνον ὅτι «ἡ σκέψη αὐτὴ δὲν τοῦ εἶναι ἐντελῶς ἕξην».¹ Καὶ οἱ δύο ὅμως τελευταῖοι Πατέρες εἶναι οἱ κύριοι φορεῖς τῆς ὀρθόδοξης κοινωνικῆς ἠθικῆς καὶ διδασκαλίας.

Παρ' ὅλο ποὺ ἡ λέξις ἔθωση ἐνίζει,² ἡ διδασκαλία γιὰ τὴ θέωση τοῦ ἀνθρώπου δὲν σημαίνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν πρέπει νὰ ζήσει στὸν κόσμο καὶ γιὰ τὸν κόσμο. Ἡ ἐννοια τῆς θεώσεως εἶναι ἡ ἀνώωση τῆς ἀνθρώπινης φύσεως στὴ θεϊκὴ σφαῖρα καὶ ἡ μυστικὴ, πνευματικὴ ἔνωση μὲ τὸν Θεό. Βέβαια, ἐδῶ βρίσκονται ἤδη τὰς ἐξέσεις γιὰ τὴν ἀναγκαιότητα μιᾶς ἐξοκοσμικῆς ἀσκητικῆς καὶ τῆς ἀρνήσεως τοῦ κόσμου. Ἄλλὰ ἡ τελικὴ φάση τῆς ἀρνήσεως τοῦ κόσμου ἄρχισε τὴ στιγμή ποὺ ὁ ἄνθρωπος προσπάθησε νὰ ἀποκλείσει τὸν κόσμο ἀπὸ τὴ θεϊκὴ σφαῖρα. Γιὰ τὴ μελέτη μας εἶναι σπουδαῖο, ὅτι τὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς θεώσεως, δηλαδή ἡ ὑπερνίκηση τοῦ ὕλισμου καὶ ἡ πνευματικότης τῆς ζωῆς, δὲν πραγματοποιήθηκαν στὸν κόσμο ἀλλὰ στὴ μοναξιά καὶ τὸ μναστήρι. Ἔτσι δημιουργήθηκε μιὰ μονόπλευρη πνευματικότης, μὲ συνέπεια τὴν ἐγκατάλειψη τοῦ κόσμου. Δηλαδή μιὰ μετατόπιση τῆς ἰσορροπίας μεταξὺ τῆς μεταφυσικότητος καὶ τῆς ὑποχρεώσεως γιὰ μιὰ χριστιανικὴ ἀνανέωση τοῦ κόσμου πρὸς ὄφελός του.³

Ὁ αἰσιόδοξος χαρακτήρας τῆς ἀνθρωπολογίας τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας θὰ μπορούσε νὰ γίνῃ δύναμη γιὰ τὴν ἀνανέωση τοῦ κόσμου καὶ νὰ συνηγορήσῃ γιὰ τὶς ἐπιτευξεις του. Ὅμως ἡ ἀνατολικο-εκκλησιαστικὴ σωτηριολογία, ποὺ οὐσιαστικὰ ἀγιάζει τὸν κόσμο, διαμόρφωσε μέσω τῆς μονόπλευρης ἀσκητικῆς καὶ μυστικότητος μιὰ ἐξοκοσμικὴ σωτηριολογία, ποὺ δὲν ἀφήνει στὸν κόσμο καμμιά δυνατότητα γιὰ μιὰ ἐσωτερικὴ συνένωση μὲ τὴν ἀποδοτικότητα. Ἡ αἰσιοδοξία ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀνθρωπολογία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ὡδήγησε σὲ μιὰ *συναισθηματικὴ* θρησκευτικότητα καὶ σὲ μιὰ αἰσθηματικότητα, ποὺ ἀντανακλῶν π.χ. στὰ λόγια ἐνὸς νέου Ἑλλῆνα θεολόγου: «μέσα στὴν Ὀρθόδοξὴ Ἐκκλησία ἀνανέω τὸ ἄρωμα τῆς ἀγιότητος»⁴ ἢ «σ' αὐτὴ τῆ ζωῆ ζωὴ βέβαια σὰν ἄνθρωπος,

συμπεριφέρμαι ὅμως σὰν Θεός».⁵ Ἀλλὰ ὁ Max Weber σημειώνει εἰστοχα, «ἀκόμη καὶ ἡ διδασκαλία περὶ ἀπολύτου προορισμοῦ θὰ μπορούσε νὰ ὀδηγήσῃ στὴ μοιρολατρία, ἀν γινόταν ἀντικείμενο *συναισθηματικῆς* οἰκειοποιήσεως—σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς ἔμφυτες τάσεις τῆς καλβινιστικῆς ὀρθολογικῆς θρησκευτικότητος».⁶

Ἡ βασικὴ διαφορά μεταξὺ Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀσκητικοῦ προτεσταντισμοῦ, ἀπὸ κοινωνιολογικὴ ἀποψη, βρίσκεται στὴ *μορφὴ τοῦ ἀσκητισμοῦ*. Ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ (Δύση) ἔχουμε ἕνα ἐνεργὸ ἀσκητισμὸ, μιὰ ἀπὸ τὸ Θεὸ θελημένη *δραστηριότητα* τοῦ ἀνθρώπου σὰν ὄργανο τοῦ Θεοῦ· ἀπὸ τὴν ἄλλῃ πλευρὰ (Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία), τὴν ἐσωτερικὴν βεβαιότητα σωτηρίας τοῦ μυστικισμοῦ, «ποὺ σημαίνει παθητικὴ στάση καὶ ὄχι δραστηριότητα καὶ ὅπου ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ὄργανο ἀλλὰ φορεὺς τοῦ θείου. Ἡ δραστηριότης τοῦ ἀνθρώπου ἐπομένως ἐμφανίζεται στὴν περίπτωση αὐτῆ σὰν δικαινδύνηση τῆς ἐξοκοσμικῆς σωτηρίας».⁷ Ἡ καθαρὴ αὐτὴ διαπίστωση τοῦ Max Weber ὀδηγεῖ σὲ μιὰ σειρά ἀπὸ σκέψεις ποὺ ἀναφέρονται στὴν κοινωνικὴ ἐπίδραση τῆς ἀνατολικο-εκκλησιαστικῆς ἐξοκοσμικῆς ἀσκητικῆς.

III

Ἡ γνώμη τοῦ Max Weber, ποὺ ἀναφέραμε, γιὰ τοὺς διαφορετικοὺς δρόμους ποὺ μπορεῖ νὰ ἀκολουθήσῃ ἡ ἀσκητικὴ, βρίσκεται στὴ «θεωρία του γιὰ τὶς βαθμίδες καὶ τὶς κατεθύσεις θρησκευτικῆς ἀρνήσεως τοῦ κόσμου», ἐπαναλαμβάνεται ὅμως καὶ «στὶς θρησκευτικὰς βάσεις τῆς ἐνδοκόσμιας ἀσκητικῆς». Συγκεκριμένα ὡς ἐξῆς: «ὁ θεοσεβῆς μπορεῖ νὰ εἶναι βέβαιος γιὰ τὴ σωτηρία του, εἴτε ὅταν θὰ αἰσθάνεται σὰν φορεὺς, εἴτε ὅταν θὰ αἰσθάνεται σὰν ὄργανο θεϊκῆς δυνάμεως. Στὴν πρώτη περίπτωση, ἡ θρησκευτικὴ του ζωὴ τείνει πρὸς ἕνα πολιτισμὸ μυστικιστικῆς συναισθηματικότητος, στὴν τελευταία, πρὸς ἀσκητικὴ δράση».⁸ Ἡ ἐρώτηση: «Πῶς μπορῶ νὰ εἶμαι βέβαιος γιὰ τὴ λύτρωσή μου;» ὀδηγεῖ σὲ δύο δυνατὰς λύσεις—σὲ δραστηριότητα ἢ σὲ παθητικότητα. Ὁ Καλβινισμὸς σ' αὐτὴ τὴν ἐρώτηση ἀπάντησε μ' ἕνα «ναὶ» στὸν κόσμο, ἐνῶ ἡ Ὀρθοδοξία μ' ἕνα «ὄχι». Κι ἔτσι, ἡ χριστιανικὴ μυστικότης διαμορφώθηκε, στὰ πλαίσια τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδοξίας, «σὲ μιὰ νοοτροπία ὅπου ὁ κόσμος, ὡς καὶ ὁ πλῆσιον, ἀπομακρύνονται ἐντελῶς ἀπὸ τὰ βλέμματα τῶν πιστῶν».⁹ Ἐνῶ ὁ Καλβινιστὴς μέσω τῆς ἐνδοκόσμιας ἀσκητικῆς ἔγινε συνδημιουργὸς καὶ συνδιαμορφωτὴς τῆς

1. Bratsiotis, P., ἐνθ' ἄν., σελ. 5.

2. Πολὸ σωστὰ ὁμιλεῖ ἡ ρωμαιοκαθολικὴ θεολογία γιὰ «ζάρον», «adortion», «regeneration» καὶ «vita nova» ἀποφουόντας τὴ λέξις ἔθωση. Ἐπίσης ὁ Μπρατσιώτης (ἐνθ' ἄν., σελ. 12) παραδέχεται ὅτι ἡ λέξις ἔθωση κάνει στοὺς χριστιανοὺς τῆς Δύσεως παράξενη ἐντύπωση».

3. Benz, E., *Geist und Leben der Ostkirche*, Hamburg 1957, σελ. 176.

4. Βλέπε: Θεοδώρου, Α., *Ἡ οὐσία τῆς ὀρθοδοξίας*, Ἀθήνα 1961, σελ. 8.

5. Ἐνθ' ἄν., σελ. 9.

6. *GAZRS*, I, σελ. 134.

7. *GAZRS*, I, σελ. 538-539.

8. *GAZRS*, I, σελ. 108.

9. Benz, E., ἐνθ' ἄν., σελ. 176.

κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ζωῆς, ὁ ὀρθόδοξος μέσσω τῆς ἐξωκοσμικῆς ἀσκητικῆς παρέμεινε παθητικὸς φορέας τῆς σωτηρίας. Δὲν παίρνει ὑπ' ὄψη του τὴ σημασία τῆς ἰδέας τῆς θεώσεως γιὰ τὴν κοινωνία, ὅπως θὰ ἦταν δυνατόν, ἀλλὰ μόνον γιὰ τὸν ἑαυτό του, μὲ τὴν ἔννοια ἑνὸς θρησκευτικοῦ ἀτομικισμοῦ.

Ἡ «Unio Mystica» μὲ τὴ θεότητα¹ ἔγινε τὸ βασικὸ χαρακτηριστικὸ καὶ ὁ κύριος σκοπὸς τῆς ἀνατολικο-εκκλησιαστικῆς ἀσκητικῆς, καὶ ὁ ὀρθόδοξος μοναχισμὸς ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὶς κοινωνικὲς τὸν βάσεις, ποὺ στηρίζονταν στοὺς κανόνες τοῦ Μεγάλου Βασιλείου.² Δυὸ φαινόμενα στὸ ὄρος Ἄθως, ἡ γένεσις τῆς ἡσυχαστικῆς κινήσεως³ καὶ ἡ ἰδιορρυθμία,⁴ ἀντιπροσώπευαν ἕνα ἰδανικὸ ζῶν ποὺ ἀντέφασκε μὲ τὸ νόημα ποὺ εἶχε δώσει ὁ Μέγας Βασίλειος στὴ μοναστηριακὴ κοινωνία. Ἡ ἡσυχαστικὴ κίνησις, μὲ τὸν ὄνομαστὸ ἐκπρόσωπο τῆς Γρηγόριου Παλαμᾶ⁵ ποὺ ἤδη ἀναφέραμε μιλάοντας γιὰ τὴ θέωσις, ἀξίωσε σὰν μοναδικὸ ἰδανικὸ τὴν ὀλοκλήρωσις τῆς ἐπιθυμίας γιὰ τὴ *vita contemplativa*, σβήνοντας κάθε ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν κόσμον καὶ τὰ προβλήματα του. Ἰδιαίτερα εἰδιωκτικὸν γιὰ τὴ μελέτη μὲν εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ἀντὶ γιὰ τὴ «προσευχὴ καὶ ἐργασία» τώρα πλέον προβάλλεται ἡ σύνθεσις «προσευχὴ καὶ ἡσυχία».

Ἡ ἑσωτερικὴ συνέχεια μεταξὺ τῆς ἐξωκοσμικῆς μοναχικῆς ἀσκητικῆς καὶ τῆς ἐνδοκόσμιας ἐπαγγελματικῆς ἀσκητικῆς, ποὺ ἀνακάλυψε στὴ Δύση⁶ ὁ Max Weber, δὲν μπορούσε νὰ ὑπάρξῃ στὸν ἀνατολικο-εκκλησιαστικὸν ἄνθρωπον. Στὸ βιβλίον μου *Κοινωνιολογία τοῦ βυζαντινοῦ μοναχισμοῦ*⁷ ἀνέφερα ἤδη μερικεὶς βασικὲς διαφορὰς μεταξὺ τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ δυτικοῦ μοναχισμοῦ. Ἐδῶ θὰ ἐπιθυμοῦσα νὰ ὑποδείξω, στηριζόμενος σεῖς ἀπόψεις⁸ τοῦ Max Weber, μίαν βασικὴ ἀντίθεσις. Ἡ κοσμοϊστορικὴ σημασία τῆς μοναστηριακῆς διαγωγῆς στὴ Δύση, ἀντίθετα μὲ τὸν ἀνατολικὸν μοναχισμὸν, στηρίζεται στὸ ὅτι: ἤδη στὸν κανόνα τοῦ Ἁγίου Βενεδίκτου,

1. Γιὰ τὴν πλεῖστη κατανόησις τοῦ ἀνατολικο-εκκλησιαστικοῦ μυστικισμοῦ, βλέπε τὸ βιβλίον τοῦ Lossky, Vladimir, *Die mystische Theologie des morgenländischen Kirche*, Graz 1961, ἄγγλικά: *The mystical Theology of the Eastern Church*, London 1957, γαλλικά: *Essai sur la théologie mystique de l'Eglise d'orient*, Aubier 1944.

2. Reg. Fusus Tractatae: εἰς P. G. 31, 889-1052 καὶ Reg. Brevius Tractatae εἰς P. G. 31, 1051-1306.

3. Βλέπε σχετικὴ βιβλιογραφία εἰς Beck, G. H., *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München 1959, σελ. 322, ὕποσημ. 1 καὶ σελ. 364, ὕποσημ. 1.

4. Πρβλ. Pl. de Meester, *De monachico statu iuxta disciplinam byzantinam*, Vatikan 1942, σελ. 78-81 (βιβλιογραφία).

5. Βλέπε σχετικὰ: Beck, G. H., ἐνθ' ἂν., σελ. 712 κέ. Βλέπε ἐκεῖ ἐπίσης βιβλιογραφία.

6. *GAZRS*, I, σελ. 116 κέ., 117, ὕποσημ. 2 καὶ 168, ὕποσημ. 1.

7. Leiden/Köln 1962, σελ. 87 κέ.

8. *GAZRS*, I, σελ. 116.

ἀκόμη ὅμως περισσότερο στοὺς Κλουνιακοὺς καθῶς καὶ τοὺς Κιστεριανούς, καὶ ἰδιαίτερα στοὺς Ἰησοῦτες, εἶχε φθαρῆ βασικὰ ἀπὸ τὴν ἀσκητικὴ ἀπομόνωσις καὶ τὸν αὐτοβασανισμὸν. Ἐπίσης, στὴ Δύση, ἡ ἐξωκοσμικὴ ἀσκητικὴ εἶχε ἕνα ὀρθολογικὸν χαρακτήρα, ποὺ δὲν μπόρεσε νὰ ἐπιβληθῇ στὴν ἀνατολικο-εκκλησιαστικὴ ἐξωκοσμικὴ ἀσκητικὴ. Εἶναι, βέβαια, λυπηρὸ ὅτι ὁ Max Weber δὲν γνώριζε τὰ ἀσκητικὰ συγγράμματα τοῦ Μεγάλου Βασιλείου.⁹ Θὰ μπορούσε νὰ διαπιστώσῃ ὅτι ἡ «μεθοδικὴ θέλησις» ποὺ ἀνακάλυψε στὸ δυτικὸν μοναχισμὸν, καθὼς καὶ οἱ κοινωνιολογικὲς ἐπιδράσεις στὴ Δύση τόσο σπουδαίων ἰδεῶν, ὅπως τῆς συνθέσεως «ora et labora», ἐμφανίζονται ἤδη στὸν Βασίλειον. Σὲ μὴ μελέτη μου με τίτλο: «Ora et labora bei Basilios dem grossen» ἀποδεικνύω ὅτι τὸ «ora et labora» δὲν εἶναι φαινόμενο ἀποκλειστικὰ δυτικόν, ὅπως γενικὰ πιστεύεται, ἀλλὰ ὅτι τὸ ἀξίωμα αὐτὸ ὑπῆρξε καὶ στὴν Ἀνατολήν. Τὸ ὅτι ἡ ἀρχὴ «ora et labora» θεωρεῖται σὰν προϊόν τῆς δυτικῆς σκέψεως ὀφείλεται, μεταξὺ τῶν ἄλλων, στὸ ὅτι ἔχουμε συνηθίσει νὰ παρακολουθοῦμε τὴν ἐξέλιξιν στὴν Ἀνατολὴν καὶ στὴ Δύση *παράλληλα καὶ ἀνεξάρτητα*, ἀφοῦ ἡ Ἀνατολὴ καὶ ἡ Δύση ἀντιμετωπίζονται σὰν ἀντίθετοι κατευθύνσεις. Ἄν ὅμως μὴ φορὰ διασπᾶσουμε τὸν παραδοσιακὸν τρόπο σκέψεως—καὶ σ' αὐτὸ μορεῖ νὰ μᾶς βοηθήσῃ ἡ μέθοδος τοῦ Max Weber—θὰ ἀκολουθήσουμε μίαν *γραμματικὴν* ἐξέλιξιν. Ἀυτὴ θὰ μᾶς ὡδηγοῦσε μέχρι τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ «ora et labora» στὴν Καινὴ Διαθήκη. Ἐπίσης, θὰ ἀποδείκνυε μὴ ἑσωτερικὴν συνέχεια μεταξὺ τῆς ἐξωκοσμικῆς ἀσκητικῆς τοῦ Μεγάλου Βασιλείου καὶ τῆς ἐνδοκόσμιας ἀσκητικῆς τοῦ Προπεταντισμοῦ. Ἀκατόρθωτο, βέβαια, ἔργο ἂν δὲν ὑπῆρχαν οἱ ἐργασίαι τοῦ Max Weber καὶ δὲν λαμβανόταν ὑπ' ὄψη ἡ μέθοδος τοῦ σὴν πλεῖστέρα κατανόησις τῆς ἐξωκοσμικῆς ἀσκητικῆς τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ μέθοδος καὶ οἱ ἔρευνοι τοῦ Max Weber μᾶς ὡδηγοῦν εἰς ἕνα διαχωρισμὸν μεταξὺ τῆς ἐξωκοσμικῆς ὀρθολογικῆς ἀσκητικῆς (ἐνεργὸς μοναστηριακὴ ἀσκητικὴ), τῆς ἐξωκοσμικῆς μὴ ὀρθολογικῆς ἀσκητικῆς (παθητικὴ μοναστηριακὴ ἀσκητικὴ) καὶ τῆς ἐνδοκόσμιας ἀσκητικῆς. Στὴ Δύση, ἡ ἐνεργὸς μοναστηριακὴ ἀσκητικὴ βρῆκε στὸν Καλβινισμὸν τὸν φορέα τῆς χριστιανικῆς ἀσκητικῆς στὸν κόσμον. Ἀντίθετα, στὴν Ἀνατολήν ἡ Ἐκκλησία ἡ ἐνεργὸς μοναστηριακὴ ἀσκητικὴ διαλύθηκε στὸ ὄρος Ἄθως, μέσσω μίαις ἀκοινωνικῆς ἢ ἀντικοινωνικῆς παθητικῆς μοναστηριακῆς ἀσκητικῆς. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ἡ χριστιανικὴ ἀσκητικὴ ἐξαφανίσθηκε καὶ χάθηκε πίσω ἀπὸ τὴν θύρας τῶν μοναστηρίων.

Ἡ ἀρχικὴ ἀνατολικο-εκκλησιαστικὴ ἐξωκοσμικὴ ἀσκητικὴ ποὺ σχεδίασε ὁ Μέγας Βασίλειος δὲν ἐμπόδιζε τὴ δημιουργία μίαις ἐγκόσμιας ἀσκητικῆς

9. Βλέπε ὕποσημ. 2.

στών ὀρθόδοξο κόσμο. Ἄλλὰ ἡ μετέπειτα ἰδέα του μυστικού προνομίου τῆς σωτηρίας ἦταν αὐτή πού δημιούργησε τὴν ὑποτίμηση τοῦ κόσμου. Αὐτὴ ἡ ὑποτίμηση ὠδήγησε τελικὰ σὲ μιὰ ὀριστικὴ φυγὴ ἀπὸ τὸν κόσμο.¹

Ἡ ἐξωκοσμικὴ ἀσκητικὴ σὰν σωτηρία ἐκτός τῆς κοσμικῆς ζωῆς καὶ ἡ ἐνδοκόσμια ἀσκητικὴ σὰν αὐστηρὴ ὑπεύθυνη ζωὴ καὶ δρόμος σωτηρίας δὲν ἐμφανίζονται στὴ Δύση σὰν ἀντιθέσεις πού δὲν μποροῦν νὰ συμβιβασθοῦν.² Ἡ «έσωτερικὴ συνέχεια» μόρθηκε νὰ διαφυλάξῃ τὶς δυὸ μορφὲς ἀσκητισμοῦ. Μιὰ συνέχεια πού ἐκφράζεται ἐπίσης στοὺς ἐξῆς λόγους τοῦ Max Weber: «Τώρα (ἡ χριστιανικὴ ἀσκητικὴ) ἐμφανίσθηκε στὴν ἀγορὰ τῆς ζωῆς, ἔκλεισε πίσω τῆς τὶς θύρες τοῦ μοναστηριοῦ καὶ προσπαθεῖ νὰ εἰσχωρήσῃ στὴν κοσμικὴ καθημερινὴ ζωὴ μὲ τὴ μεθοδικότητά της καὶ νὰ τὴ διαμορφώσῃ σὲ μιὰ ὀρθολογικὴ ζωὴ στὸν κόσμο κι ὄχι ἀπὸ τὸν κόσμο ἢ γιὰ τὸν κόσμο».³ Ἡ χριστιανικὴ ἀσκητικὴ στὴ Δύση μόρθηκε νὰ μεταφερθῇ μὲ τὴν ἐγκόσμια μορφή της στὴν ἀγορὰ καὶ στὴν καθημερινὴ ζωὴ, γιὰτὶ ὑπῆρχαν οἱ φορεῖς αὐτῆς τῆς ἀσκητικῆς. Ἐνθὺνα, ἡ ἐξωκοσμικὴ ἀσκητικὴ στὴν Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ἔχασε κάθε ἐσωτερικὴ συνέχεια μὲ τοὺς κανόνες τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, πού θὰ μπορούσαν νὰ μεταβληθοῦν σὲ ἐγκόσμιας. Δὲν ἦταν πιά σὲ θέσιν νὰ διμυουργήσῃ τὶς σηματοδοτικότερες προϋποθέσεις τῆς ἐνδοκόσμιας ἀσκητικῆς, τὴν ἐπαγγελματικὴ ἠθικὴ καὶ τὶς κατευθυντήριες γραμμὲς γιὰ ἓνα χριστιανικὸ τρόπο ζωῆς. Ἡ ἑλληνικὴ λέξι «ἀσκησι», πού στὴν ἀρχαιότητα περιλάμβανε τὴν ἔννοια τῆς σωματικῆς σκληραγωγίας τοῦ ἀθλητοῦ καὶ εἰδικὰ τὴν φιλοσοφία τὴν ἠθικὴ πειθαρχία, ὑπηρετεῖ στὴν Ἀνατολὴ μιὰ ἀρνητικὴ στάση γιὰ τὴν ἐπίτευξη ἀρνητικῶν θρησκευτικῶν σκοπῶν. Στὴ Δύση ὅμως μεταβάλλεται ἡ λέξι «ἀσκησι» μὲσω τοῦ ἐνδοκόσμιου ἀσκητισμοῦ σὲ θετικὴ τοποθέτηση ἀπέναντι στὴ ζωὴ, μὲ σκοπὸ τὴν ἐπίτευξη θετικῶν θρησκευτικῶν, οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν σκοπῶν. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἀκόμη καλύτερα μὲ βάση τὴ μετατροπὴ τῆς ἀρχῆς: νὰ ἀπαρνηθῆς πρέπει, πρέπει νὰ ἀπαρνηθῆς, σὲ μιὰ ἀρχὴ καπιταλιστικῆς μορφῆς: κνὰ κερδίξῃς πρέπει, πρέπει νὰ κερδίξῃς».⁴

IV

Διαπιστώσαμε δυὸ ἀντιθέσεις: τὴν ἐνδοκόσμια ἀσκητικὴ, πού στὴν περίπτωσή της ὁ κόσμος γίνεται χρέος τοῦ θρησκευτικοῦ ἀνθρώπου,⁵ καὶ τὴν ἀνατολικο-εκκλησιαστικὴ ἐξωκοσμικὴ ἀσκητικὴ,

πού ἐγκατέλειψε τὸν κόσμο πρὸς ὄφελος τῆς «vita contemplativa». Προχωρώντας τώρα σὲ μιὰ συγκρίσιμη τῆς ἐνδοκόσμιας ἀσκητικῆς τοῦ Προτεσταντισμοῦ μὲ τὴν ἐξωκόσμια ἀσκητικὴ τῆς Ὁρθόδοξιας, θὰ μπορέσουμε νὰ προβάλουμε ἀκόμη καλύτερα τὶς κοινωνικὲς συνέπειες τῆς ἐγκαταλείψεως τοῦ κόσμου στὴν τύχη του, πού συνεπάγεται ἡ ἐξωκόσμια ἀσκητικὴ.

Ὁ κόσμος εἶναι «τὸ μοναδικὸ ὑλικὸ ὄπου πρέπει νὰ ἐπαλληθεῖ τὸ θρησκευτικὸ χάρισμα μὲσω μιᾶς ὀρθολογικῆς ἠθικῆς ἐνέργειας, προκειμένου νὰ συγκεκριμενοποιηθῇ ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου. Σκοπὸς τῆς ἐνεργου ἀποδείξεως τῆς σωτηρίας τοῦ προτεστάντη εἶναι τὸ "ἐπάγγελμα" καὶ ἡ ὀρθολογικὴ ρύθμιση τῆς καθημερινῆς ζωῆς».⁶ Τὸ ἐπάγγελμα καὶ ἡ ὀρθολογικὴ συστηματοποίηση τῆς προσωπικῆς διαγωγῆς εἶναι οἱ βασικὲς ἰδιότητες τοῦ ἀσκητικοῦ προτεσταντισμοῦ πού μεταβάλλουν τὴν ἐγκόσμια ἀσκησι σὲ βασικὴ αἰτία οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς προόδου.

Ὅπως γράφει ὁ Troeltsch,⁷ ὁ ἀσκητικὸς προτεσταντισμὸς βλέπει στὸ ἐπάγγελμα ἓνα μέσο ἀποδείξεως τῆς σωτηρίας καὶ ἡ ἐπαγγελματικὴ ἱκανοποίηση ἀποτελεῖ σημεῖο ἀναγνωρίσεως τῆς παρουσίας τῆς θείας χάριτος.⁸ Ἡ—γιὰ νὰ ἐπανεέλθουμε στὸν Max Weber—ὁ ἐκλεκτὸς χριστιανὸς ζῆ μὲ μοναδικὸ σκοπὸ τὴν δόξα τοῦ Θεοῦ στὸν κόσμο, μὲ βάση τὴν ἐκτέλεση τῶν ἐντολῶν του. Ὁ Θεὸς ὅμως ζητᾷ τὴν κοινωνικὴ ἐνεργητικότητα τῶν χριστιανῶν, γιὰτὶ θέλει ἡ κοινωνικὴ διαμόρφωσι τῆς ζωῆς νὰ διαρρυθμίζεται σύμφωνα μὲ τὶς ἐντολές του. Ἡ κοινωνικὴ ἐργασία τὸν καλβινιστῶν στὸν κόσμο εἶναι τελικὰ ἐργασία «in majorem gloriam dei». Τὴ μορφή αὐτὴ ἔχει καὶ ἡ ἐπαγγελματικὴ ἐργασία πού στρέφεται στὴν ὑπηρεσία τῆς ἐγκόσμιας ζωῆς τοῦ συνόλου.⁹ Ἀποτελέσμα τῆς ἐπαγγελματικῆς αὐτῆς ἠθικῆς ἦταν: συγκέντρωση ὅλων τῶν δυνάμεων στὸν ἐπαγγελματικὸ σκοπὸ, ὑποτίμηση ὅλων τῶν γίνων πραγμάτων καὶ ἀγαθῶν χάριτι τῆς ἀπλῆς σκοπιμότητος καὶ χρησιμοποίηση τοῦ κέρδους γιὰ τὸ κοινὸ καλὸ.

Στὰ πλαίσια τῆς ἀνατολικο-εκκλησιαστικῆς ἀσκητικῆς, φαίνεται ὁ ἀσκητὴς νὰ ἐπιτυγχάνῃ τὴν ἐκστατικὴν ζωὴν τὶς ὑψηλότερες βαθμίδες τῆς ὑπερφυσικῆς ζωῆς. Ἐσωτερικὰ δὲν αἰσθάνεται πλέον δεσμευμένος μὲ τὶς συνέπειες τῆς ἐνεργου ζωῆς, ἀλλὰ τὶς ἀντιμετωπίζει σὰν βαθμίδες πού δὲν ὀδηγοῦν στὴν ὑψηλὴ ὑπερφυσικὴ ἠθικότητα. Ἡ ἐργασία τοῦ γίνεται βάρος. Στὴν προτεσταντικὴ ἠθικὴ λέγεται ὅτι ἀκόμη καὶ ὁ ἰδιοκτήτης δὲν πρέπει νὰ τρώῃ χωρὶς νὰ ἐργάζεται. Γιὰτὶ καὶ ὅταν δὲν χρειάζεται τὴν ἐργασία

6. 'Evo' ἀν.

7. Die Soziallehren der christlichen Kirche und Gruppen, Tübingen 1912, σελ. 949.

8. Βλέπε καὶ Max Weber, *GAZRS*, I, σελ. 200. Πβββ. ἐπίσης *GAZRS*, I, σελ. 134.

9. *GAZRS*, I, σελ. 100.

1. *GAZRS*, II, σελ. 366.

2. *GAZRS*, I, σελ. 117-118.

3. *GAZRS*, I, σελ. 163.

4. *GAZRS*, I, σελ. 190, ὑπόσημ. 1.

5. *WuG*, I, σελ. 329.

γιὰ νὰ καλύψῃ τὶς ἀνάγκες του, ὑπάρχει ἡ ἐντολὴ τοῦ Θεοῦ καὶ σ' αὐτὸν ὑπακούει ὅπως καὶ ὁ φτωχός.¹ Ἀντίθετα, ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς σὰν εκπρόσωπος τῆς παθητικῆς μοναστηριακῆς ἀσκητικῆς ἐπιδιώκει ἕνα τρόπο ζωῆς χωρὶς ἐργασία. Τὰ προβλήματα ποὺ δημιουργεῖ αὐτὴ ἡ νοοτροπία τοῦ Παλαμᾶ λύθη-καν ἀφ' ὅτου ἡ Παρθένος Μαρία τοῦ ὑποσχέθηκε σ' ἕνα ὄνειρο ὅτι οἱ ἡσυχαστὲς θὰ ζοῦσαν χωρὶς νὰ πρέπει νὰ ἐργάζονται.² Στὴ θέση μᾶς θρησκευτικῆς ἀξιοποιήσεως τῆς δραστηριότητος³ (Δύση) μπαίνει μιὰ θρησκευτικὴ δικαίωση τῆς ἀδράνειας (Ἀνατολή).

Μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἐργασίας καὶ τοῦ ἐπαγγέλματος, ζοῦμε τὴν ἀπομάκρυνση τῆς ἀνατολικο-εκκλησιαστικῆς ἀσκητικῆς ἀπὸ τὰ ἄρχικα τῆς ἰδανικά, ποὺ ἀπέκρουαν τὴν ἀδράνεια.⁴ Ὁ Μέγας Βασίλειος χαρακτηρίσει βλαβερὴ καὶ κακὴ τὴν ὀκνηρία καὶ τοῦ ἀρκοῦσε νὰ ἀναφέρει τὰ λόγια τοῦ Ἀποστόλου Παύλου «ὁ μὴ ἐργαζόμενος μὴδὲ ἐσθιέτω».⁵ Στὴ βάση αὐτοῦ τοῦ παραδείγματος διακρίνεται ἡ ἐσωτερικὴ συνέχεια, ποὺ ἦδη ἀναφέραμε, μεταξὺ τῆς ἐνεργητικῆς ἐξωκοσμικῆς ἀσκητικῆς τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς ἐγκόσμιας ἐπαγγελματικῆς ἀσκητικῆς τοῦ προτεσταντισμοῦ. Ὁ Βασίλειος τονίζει συνεχῶς πόσο κακὴ εἶναι ἡ ὀκνηρία, ἀφοῦ ὁ Ἀπόστολος διατάζει καθαρά, «ὁ μὴ ἐργαζόμενος μὴδὲ ἐσθιέτω», καθὼς καὶ ὅτι, ὅπως εἶναι στὸν καθένα ἀναγκαῖα ἡ καθημερινὴ τροφὴ, τὸ ἴδιο ἀναγκαῖο εἶναι νὰ ἐργάζεται μετὰ τῶν δυνάμεων.⁶ Τὸ ἴδιο σχεδὸν ἐννοεῖ ὁ Ἅγιος Βενέδικτος,⁷ ὅταν γράφει ὅτι οἱ μοναχοὶ τότε μόνον «εἶναι πραγματικὰ μοναχοί, ὅταν ζοῦν ὅπως οἱ πατέρες μας καὶ οἱ ἀπόστολοι ἀπὸ τῆ χειρωνακτικῆς τῶν ἐργασίας». Τὸ ἴδιο ἐννοεῖ καὶ ὁ Baxter γιὰ τὸν ἀσκητικὸ προτεσταντισμὸ, ὅταν σχετικὰ μετὰ τὸ ἐπάγγελμα ἀναφέρει: «Ὁ καθένας σὰν μέλος τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Κοινοπολιτείας πρέπει νὰ κἀνῃ ὅτι μπορεῖ γιὰ τὸ καλὸ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Κοινοπολιτείας. Τὸ νὰ ἀρνηθῇ αὐτὸ κανεὶς καὶ νὰ πῆ: θὰ προσεχθῶ καὶ ὁ ἀ διαλογισθῶ, θὰ ἦταν σὰν νὰ σᾶς ἀρνιόταν ὁ ὑπὸν ὅτι τὸ μεγαλύτερο μέρος μᾶς ἐργασίας καὶ νὰ καταγιόταν μ' ἕνα μικρότερο καὶ πιὸ εὐκολὸ μέρος. Καὶ ὁ Θεὸς σοῦ ἔδωσε τὴν ἐντολὴ νὰ ἐργάζῃσαι γιὰ τὸ καθημερινὸ ψωμὶ καὶ νὰ μὴ ζῆς σὰν τοὺς κτηφῆνες μόνον ἀπὸ τὸ μέλι

τῶν ἄλλων». Ἡ ἐντολὴ τοῦ Παύλου «ὁ μὴ ἐργαζόμενος μὴδὲ ἐσθιέτω» πηγάζει ἀπὸ αὐτὸ.⁸ Ἐνδιαφέρον προκαλεῖ καὶ ἡ σκέψη ὅτι ἡ ἀδρανὴς πνευματικὴ ζωὴ εἶναι ἀχρηστὴ καὶ ἀπορριπτέα. Τὸ ἴδιο διδάξε καὶ ὁ Μέγας Βασίλειος. Ἐτσι ἀπαντώντας στὴν 37ῃ ἐρώτηση τῆς *Regulae Fusius Tractatae*,⁹ πρὸ ἀφορᾶ τὸ ἂν μορῆ κανεὶς μετὰ τὸ πρόσχημα τῆς προσευχῆς νὰ παραμελήσῃ τὴν ἐργασία του, γράφει: «καιρὸς παντὶ πράγματι»¹⁰ καὶ ἰδιαιτέρως μάλιστα ὅτι ἡ ἐπαφὴ μετὰ τὸ Θεὸν δὲν θὰ πρέπει νὰ γίνε-ται σὲ βάρος τῆς ἐργασίας.¹¹

Μιὰ σύγκριση τῶν ἀπόψεων περὶ ἐπαγγέλματος τοῦ ἀσκητικοῦ προτεσταντισμοῦ μετὰ τῆς ἀπόψεως τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, ποὺ προβλέφθηκαν ἀρχικὰ γιὰ τὴν ἐνεργητικὴ μοναστηριακὴ ζωὴ, ἀποδεικνύει ἀκόμη καὶ ἄλλες ὁμοιότητες.¹² Τὸ πόσο ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὴ διδασκαλία τοῦ Βασιλείου ἡ παθητικὴ ἐξωκοσμικὴ ἀσκητικὴ ποὺ δημιουργήθηκε στὸ ὄρος Ἄθως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ βασικός ἀντίπαλος τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ, ὁ καλόγηρος Βαρλαάμ (ἀπ. 1350), ἔχει ἐπίσημα καταδικαστῆ ἀπὸ τὴν Ὁρθόδοξο Ἐκκλησία. Δοκίμασε νὰ καταδικάσῃ τὴν σιωπὴ καὶ τὴν ἀδράνεια καὶ ὑποστήριξε τὴ δρᾶση.¹³ Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο πρέπει νὰ τονισθῇ ὅτι ἡ *σιωπὴ* καὶ ἡ *δρᾶση* δὲν ἀποτελοῦν ἀντιθέσεις στὸν ἀσκητικὸ προτεσταντισμὸ. Μετὰ τὴν εἴσοδο τῶν βεπτιστών στὴν κανονικὴ κοσμικὴ ἐπαγγελματικὴ ζωὴ ἐπι-κρατεῖ ἡ σκέψη ὅτι ὁ Θεὸς μιλά μόνον ὅταν τὸ δημιούργημα σιωπᾷ.¹⁴ Ἡ ἐντολὴ νὰ σιωπᾷ κανεὶς ὑπάρχει ἤδη—ἐκτός ἀπὸ τὴ βιβλικὴ ἀπειλὴ γιὰ ποιητὴ γιὰ κάθε ἄχρηστη λέξη—ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν Κλουνιακῶν σὰν δοκιμασμένο ἀσκητικὸ μέσον τῆς διαπαιδαγωγήσεως γιὰ αὐτοέλεγχον.¹⁵

Ὁ τελικὸς διαχωρισμὸς μεταξὺ τῆς σιωπῆς καὶ τῆς μελέτης καὶ πράξεως ἀπομάκρυνε τὴν ἀνατολικο-εκκλησιαστικὴ ἐξωκοσμικὴ ἀσκητικὴ ἐντέλεξ ἀπὸ τὸν κόσμον. Γιατί—κατὰ τὸν Max Weber—ἡ ἀντίθεση εἶναι ριζικὴ, ἂν ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ ἡ ἀσκητικὴ τῆς δράσεως μέσα στὸν κόσμον διαμορφῶνῃ τὴν καθημερινὴ ζωὴ ὀρθολογικὰ μετὰ βίση τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς περὶ ἐπαγγέλματος (ἐνδοκόσμιαν ἀσκητικὴ), ἐνῶ ὁ μυστικισμὸς ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ἐγκαταλεί-

8. *GAZRS*, I, σελ. 168, ὑποσημ. 2.

9. *P. G.* 31, 1009 κέ.

10. *P. G.* 31, 1012.

11. Ἐνθ' ἄν.

12. Βέβαια ὑπάρχουν διαφορὲς μεταξὺ τῶν δύο ἀντιλήψεων περὶ ἐπαγγέλματος, ποὺ ἐξηγοῦνται μετὰ τὸ ὅτι: α) Ὁ Βασίλειος διαλέγει ἐπαγγέλματα ποὺ φαίνονται ὅτι εἶναι κατάλληλα γιὰ ἕνα μοναχό, ὅπως ὁ ἴδιος τονίζει μετὰ ἐμφαση (*P. G.* 31, 1016). Γι' αὐτὸ τὸν λόγο β) εἰδείξε προτίμησι γιὰ τὴν γεωργίαν (*P. G.* 31, 1017 καὶ 1044). Καὶ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο συμφωνεῖ μετὰ τὸν Ἰωάννη Χρυσόστομο (*P. G.* 61, 508 κέ).

13. Βλέπε καὶ: Beck, G. H., ἐνθ' ἄν., σελ. 322 κέ. (Βιβλιογραφία).

14. *GAZRS*, I. Βλέπε ἐπίσης ἐπ' αὐτοῦ, Savramis, D., *Die Macht des religiösen Schweigens*, Θεσσαλονίκης 1960.

15. *GAZRS*, I, σελ. 167, ὑποσημ. 2.

1. *GAZRS*, I, σελ. 172.

2. *P. G.* 151, 579-580.

3. Βλέπε: *GAZRS*, I, σ. 112-113.

4. Προβλ.: Savramis, D., *Zur Soziologie des byzantinischen Mönchtums*, Leiben (Köln 1962), σελ. 39 κέ. (Die Stellungnahme der Mönche zur Arbeit).

5. 2 Θεσσ., 3, 10.

6. *P. G.* 31, 1012.

7. Βλέπε: «Die Regel des heiligen Benedikt», γερμανικὴ μετάφρασι ἀπὸ τὰ λατινικά, ἀπὸ τὸν P. Pius Bihlmeyer, εἰς *Bibliothek der Kirchenväter*, ἐπιμέλεια Bardenheuer, O., Schermann, Th., καὶ Weymann, K., 20ος Τόμ., München 1914, σελ. 298 (Κεφ. 48).

πει τον κόσμο, με συνέπεια την απομόνωση του θρησκευτικού ανθρώπου (έξωκοσμική άσκησις).¹ Τό τελευταίο ήταν ή περίπτωση της 'Ανατολικής 'Εκκλησίας, και έτσι δημιουργήθηκε μία *συναισθηματική* ή θρησκευτικότητα, που μάς θυμίζει τον χαρακτηρισμό του Ritschl για τον συναισθηματικό εσεβισμό σάν «θρησκευτικό παιχνίδι» τόν μη εργαζομένων ανθρώπων.²

Η συναισθηματική θρησκευτικότητα που επικράτησε στον ανατολικο-εκκλησιαστικό χώρο ώδήγησε στο να μην αναπτύξει ο άνθρωπος τις ικανότητες που θά τον βοηθούσαν να ρυθμίσει τη ζωή του συστηματικά με βάση τόν θρησκευτικό αυτόελεγχο. Ο Max Weber αναφέρει τό άπόφθεγμα του Goethe: «Πώς είναι δυνατόν να γνωρίσει κανείς τόν έαυτό του; Ποτέ βέβαια θεωρητικά, περισσότερο όμως μέσα στην πράξη. Προσπάθησε να κάνης τό καθήκον σου και θά ξέρης άμέσως ποιός είσαι. — Ποιός είναι όμως τό καθήκον σου; Τό καθήκον της κάθε στιγμής». ³ Αυτό έξηγεί γιατί ο όρθόδοξος βρίσκει τη θρησκεία του από τη μία πλευρά πολύ άνετη και βολική,⁴ ενώ από την άλλη άρνείται την ένδοξοσμία άσκητική σάν «φιλοκοσμική» και «ύλιστική». Ο άνθρωπος αυτός δέν είχε ποτέ την πείρα να γνωρίσει τί σημαίνει να είσαι *καθημερινά* μόνος και να δράς υπεύθυνα, όπως τό έννοεί ο Goethe. Ο Kőnig γράφει για τόν Max Weber ότι ακατόρθωσε να κάνει μόνον αυτό που πίστευε ότι είναι τό καθήκον της κάθε στιγμής,⁵ ενώ ο ίδιος ο Weber αναφέρει στο τέλος μιας άπό τις εργασίες του ότι «ό καθέννας βρίσκεται τό δαίμονα του ύπακούοντας σ' αυτόν τό δαίμονα που κρατά τό νήμα της ζωής του». ⁶ Έτσι μάς έδωσε ο Weber τό παράδειγμα μιας ζωής που δέν ικανοποιήθηκε με μία άνετη θρησκευτικότητα.

V

Η συναισθηματική θρησκευτικότητα που επικρατεί στον ανατολικο-εκκλησιαστικό χώρο σάν συνέχεια τής παθητικής έξωκοσμικής άσκητικής είχε επί πλέον άρνητική οικονομική και κοινωνική επίδραση. Έμπόδισε την *όρθολογική συστηματοποίηση* της καθημερινής ζωής τού ανθρώπου, με άποτέλεσμα την έλλειψη συστηματικής διαμορφώσεως της οικονομικής και κοινωνικής ζωής. Ο άνατολικο-

εκκλησιαστικός κόσμος, που ταυτίζει συχνά την άπιστία με τόν όρθολογισμό και την όρθολογική όργάνωση της ζωής,⁷ κυριαρχείται από παράλογες δυνάμεις, που έπιδρούν στην οικονομική και κοινωνική καθημερινότητα, έμποδίζοντας κάθε εξέλιξη μιας όρθολογικής έγκόσμιας διαγωγής. Γιατί «ό έγκόσμιος άσκητής» είναι όρθολογιστής με την έννοια της άρνήσεως κάθε παράλογου. Παραμένει όμως πάντοτε σταθερός ο σκοπός: «μεθοδική αυτοκυριαρχία». ⁸ Ο *όρθολογικός χαρακτήρας* της ένδοξοσμιας άσκητικής και ή σημασία της για τόν σύγχρονο τρόπο σκέψους και ζωής θά πρέπει να συγκριθί με τόν *παράλογο* χαρακτήρα της άνατολικο-εκκλησιαστικής άσκητικής. Αυτό θά μάς ώδηγοΰσε, υπό την έπιρροή τών μεγαλοφυών έρευνών τού Max Weber, σε μία έντελώς νέα κοινωνιολογικοθρησκευτική θεώρηση τών αντίθεσεων 'Ανατολής-Δύσεως.

Ο μεθοδισμός π.χ., ή άγγλο-αμερικανική μορφή τού ηπειρωτικού εσεβισμού, προβάλλει ήδη μέσω της όνομασίας του τις βασικές του άρχές: «μεθοδική συστηματοποίηση της καθημερινής ζωής με τελικό σκοπό την επίτευξη τού certitudo salutis»,⁹ ενώ ο όρθόδοξος άνθρωπος έζησε και ζή κατά κάποιον τρόπο με βάση την άρχή: μεροδύλι-μεροφά-νι. Βέβαια, για την κατάσταση αυτή συνέβαλαν στις όρθόδοξες χώρες επίσης και άλλοι *μη θρησκευτικοί* παράγοντες. Κι αυτό όφείλεται π.χ. στο γεγονός ότι οι όρθόδοξες χώρες, κυρίως δε ή 'Ελλάδα, επί εκατονταετίες βρίσκονταν κάτω από ξένη κυριαρχία, καθώς και στο ότι οι χώρες αυτές είχαν και έχουν άγροτική κυρίως δομή.¹⁰

Δέν σκοπεΰω να δώσω μία μονόπλευρη, πολιτιστική ή ιστορική εξήγηση της άναπτύξεως τών όρθόδοξων χωρών. Παρ' όλα αυτά διακρίνει κανείς παντού την επίδραση της όρθόδοξης θρησκευτικότητας στην οικονομική και κοινωνική ζωή τού ανατολικο-εκκλησιαστικού χώρου. Ένα συγκεκριμένο παράδειγμα αυτής της επίδράσεως είναι και τό έζη: Ο διάσημος αρχαιολόγος Heinrich Schliemann έγραψε ήδη τό 1868 στις ταξιδιωτικές του έντυπώσεις από την 'Ιθάκη: «Μεγάλη άνυχία για την 'Ιθάκη και για όλη την 'Ελλάδα είναι τό γεγονός ότι, εκτός από τις 52 Κυριακές, εορτάζονται ετησίως 97 εορτάσιμες ημέρες, δηλαδή στο σύνολο 149. Η μεγάλη αυτή κατάχρηση έμποδίζει την άνά-

1. *GAZRS*, I, σελ. 538-539.

2. *Lehre von der Rechtfertigung und Versöhnung*, 3η έκδοση, I, σελ. 598 (άναφέρεται στο *GAZRS*, σελ. 145, ύποσημ. 3). Για τόν συνδυασμό συναισθηματικής και άσκητικής θρησκευτικότητας (με την έννοια της ένδοξοσμιας άσκητικής), βλέπε *GAZRS*, I, σελ. 143 κέ. και 148 κέ.

3. *GAZRS*, I, σελ. 111, ύποσημ. 2.

4. Βλέπε και Müller-Armack, A., ένθ' άν., σελ. 331.

5. *Die grossen Deutschen*, ένθ' άν., σελ. 411.

6. Άναφέρεται από τόν Brinkmann, C., ένθ' άν., σελ.

135.

7. Για τό πώς βλέπει ο Max Weber τό θέμα όρθολογισμός πρβλ. Weber, Max, *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, 2η έκδοση, έπιμέλεια: Winkelmann, Joh., Tübingen 1951, σ. 578. Βλέπε επίσης έπ' αυτού την διδακτορική διατριβή τού Dieckmann, Joh., *Max Webers, Begriff des modernen okcidental Rationalismus*, Düsseldorf 1961.

8. *WuG*, I, σ. 329-330.

9. *GAZRS*, I, σ. 146.

10. *GAZRS*, I, σ. 168, ύποσημ. 4. Βλέπε επίσης Bendix, R., *Max Weber*, New York 1960, σελ. 113.

πτυξη τῆς γεωργίας καὶ τῆς βιομηχανίας». ¹ Τὸ ἴδιο ἀναφέρει καὶ ὁ Müller-Armack: «Ἡ ἠθικὴ οὐδέτερη τοποθέτηση ἀπέναντι στὴν ἐργασία κάνει κατανοητὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἑορτῶν στὸ νοτιοανατολικὸ χῶρο μεγάλωσε τόσο πολὺ, ποὺ ξεπέρασε τὸν ἀριθμὸ ἡμερῶν ἐργασίας. Κατὰ τὸν Otto von Frangs, ὁ χωρικός στὴ Σερβία ² ἐργάζεται κατὰ μέσον ὄρο μόνον 160 ἡμέρες, ὁ ὑπόλοιπος χρόνος ἀναλογεῖ στὶς ἑορταστικὲς ἡμέρες καθὼς καὶ στὶς ἀσχημες καιρικὲς συνθήκες. Ἐπὶ πλέον ὑπάρχει πληθώρα τοπικῶν ἁγίων, ποὺ μαζὶ μὲ τὶς Κυριακὲς κάνουν ἕνα σύνολο ἀπὸ 160 ἑορταστικὲς ἡμέρες. Ἐὰν ὑπολογισθῇ καὶ τὸ χρονικὸ διάστημα τοῦ χειμῶνος ποὺ δὲν ὑπάρχει ἐργασία, τότε οἱ ἀγρότες τῆς Βουλγαρίας ἐργάζονται κατὰ μέσον ὄρο 120 ἡμέρες τὸν χρόνο». ³

Αὐτὴ εἶναι μόνον μία πλευρὰ τῆς ἐπιδράσεως τῆς θρησκείας στὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη τῶν ὀρθοδόξων χωρῶν. Ὑπὸ τὴν ἐπιρροή τῆς μεθόδου τοῦ Max Weber μπορεῖ νὰ προβληθῇ ἐπίσης ἡ αἰτιώδης σχέση μετὰ τῆς συναισθηματικῆς θρησκευτικότητος τοῦ ὀρθόδοξου καὶ τοῦ *τυχοδιωκτικοῦ καπιταλισμοῦ*, ποὺ παρέμεινε ἡ μοναδικὴ μορφή καπιταλισμοῦ στὴν Ἀνατολή. Ἄν ἀναρωτηθοῦμε γιὰ τὰ αἴτια αὐτοῦ τοῦ ἀσυνήθιστου φαινομένου, τότε δίδεται σὰν ἀπάντηση ἡ σχετικὴ μὲ τὶς ἀσιατικὲς θρησκευτικὲς αἰρέσεις διαπίστωση τοῦ Max Weber: «Ἀπὸ τὴν οἰκονομία τῆς Ἀνατολῆς ἀπουσιάζει τὸ σημαντικώτερο: ἡ ὀρθολογικὴ οὐδετεροποίηση τοῦ ἐπιτιμώδους χαρακτῆρος τῆς δραστηριότητος τοῦ καπιταλιστοῦ, καθὼς καὶ ἕνα σύστημα ὀρθολογικῆς ἐγκόσμιος ἠθικῆς τῆς δράσεως, ποὺ τὴν εἰσήγαγε στὴ Δύση ἡ «ἐνδοκοσμικὴ ἀσκητικὴ» τοῦ προτεσταντισμοῦ». ⁴ Ἡ ἀπεριόριστη κερδοσκοπικὴ ἀπληστία τοῦ ὀρθόδοξου καπιταλιστοῦ ἱκανοποιεῖται μὲ ὅλα τὰ μέσα. Ἀπουσιάζει ἡ χριστιανικὴ ἀντίληψη τοῦ ἐπαγγέλματος καὶ ἡ ἀσκητικὴ διαγωγή. Ἔτσι, δὲν ὑπάρχει καμμιά χριστιανικὴ ἐπιρροὴ στὴν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου ζωῆς.

Ἔτσι ἀκολουθεῖ ἡ οἰκονομικὴ ζωὴ τὸν δρόμο τῆς μέσα στὸν ὀρθόδοξο κόσμο, χωρὶς ἠθικὲς ἀρχές, μὲ ἀποτέλεσμα τὸν τυχοδιωκτικὸ καπιταλισμὸ. Καὶ ἡ περίπτωση αὐτὴ δείχνει τὶς συνέπειες τῆς ἐπιτυχίας τῆς ἐξοκοσμικῆς ἀσκητικῆς σὲ βάρος τῆς ἐνδοκόσμιας. Μιὰ σύγκριση τῆς κοινωνικο-ἠθικῆς διδασκαλίας τῶν ἐκπροσώπων τῆς ἀνατολικο-εκκλησιαστικῆς ἀσκητικῆς τῆς δράσεως μὲ τὶς ἀρχές τοῦ ἀσκητικοῦ προτεσταντισμοῦ μᾶς δείχνει πολλὰς ὁμοιότητες στὸν τομέα τῆς ἐργασίας καὶ

τοῦ ἐπαγγέλματος, καθὼς ἐπίσης καὶ στὸν τομέα τοῦ βιοπορισμοῦ καὶ τῆς κατανομῆς τοῦ πλούτου. Τὴν πεποίθηση τοῦ ποурτανισμοῦ ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι μόνον «διαχειριστὴς τῶν ἀγαθῶν ποὺ τοῦ προσφέρονται μέσω τοῦ Θεοῦ» ⁵ τὴ βρίσκουμε καὶ στοὺς μεγάλους Πατέρες τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, στὸν Μέγα Βασίλειο ⁶ καὶ στὸν Ἰωάννη τὸν Χρυσόστομο. ⁷ Οἱ τελευταῖοι ὑποστηρίζουν ἐπίσης τὴν ἀποψη—ποὺ γιὰ τὸν ποурτανισμὸ ἀποτελεῖ βεβαιότητα—ὅτι ὁ Θεὸς εὐλογεῖ τὰ ὑλικά ἀγαθὰ, ποὺ πρέπει νὰ θεωροῦνται σὰν δῶρα Του. ⁸ Σὰν ἐπιχείρημα κατὰ τὸν ἀπόψεων τῶν Ὀρθοδόξων «ἀσκητῶν», ποὺ χαρακτηρίζουν τὸν τρόπο ζωῆς ποὺ συνεπάγεται ἡ ἐνδοκοσμικὴ ἀσκητικὴ τῆς Δύσεως σὰν «ἄλιστικός», εἶναι ἐνδιαφέρουσα ἡ διαπίστωση τῶν ἐκπροσώπων τοῦ ἀσκητικοῦ προτεσταντισμοῦ σχετικὰ μὲ τὴν ἀπόλαυση τοῦ πλούτου καὶ τὴν πολυτέλεια ἐν συγκρίσει μὲ τὶς ἀπόψεις τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Τὰ ἀγαθὰ ὀνομάζονται γι' αὐτὸν τὸν λόγο ἀγαθὰ, γιατί μ' αὐτὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ κἀν καλὸ ἢ περιουσία δὲν εἶναι ἰδιοκτησία, ⁹ γράφει ὁ Χρυσόστομος, ποὺ ἔτσι συμφωνεῖ μὲ τοὺς εὐσεβιστὲς τῆς Δύσεως ποὺ ἀπορρίπτουν κάθε προσωπικὴ ἀπόλαυση τῶν καρπῶν τοῦ πλούτου. ¹⁰ Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ἀπορρίπτεται κατηγορηματικὰ ἡ πολυτέλεια. ¹¹ Βέβαια, ὑπάρχουν καὶ ἐδῶ διαφορὲς σχετικὰ μὲ τὴ διδασκαλίαν περὶ ἐργασίας καὶ τὶς ἀντιλήψεις περὶ ἐπαγγέλματος, μετὰ τῶν ἀσκητικοῦ προτεσταντισμοῦ καὶ τῶν μεγάλων Πατέρων τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας, ποὺ θέλουν νὰ δημιουργήσουν μιὰ κοινωνικὴ ἠθικὴ. Οἱ διαφορὲς αὐτὲς ἐξηγοῦνται π.χ. ἀπὸ τὸ ὅτι ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος δὲν ἀπέβλεπε στὴ δημιουργία μιᾶς *θετικῆς* ἠθικῆς τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῆς χρήσεώς της. Πιὸ πολὺ ἐπιθυμοῦσε νὰ καταπολεμήσῃ τὴν κάθε εἶδους ἀδικία ποὺ προερχόταν ἀπὸ τὴν ἀπληστία καὶ φιλαργυρία. Αἰτία γι' αὐτὸ ἦταν πὼς ζοῦσε σὲ μιὰ κοινωνία μὲ ἄνιση κατανομή τῶν ἀγαθῶν, μὲ τὸν πλοῦτο σὲ λίγα χέρια, μὲ συστηματικὴ ἐκμετάλλευση τῶν οικονομικὰ ἀδυνάτων. Ἡ μεγάλῃ φτώχεια ποὺ χαρακτηρίζε τὴν κοινωνία τῆς ἐποχῆς του ¹² ἐξηγεῖ, ἐπίσης, γιατί ἀνούφωσε σὲ βασικὴ ἀρετὴ τὴν ἐλεημοσύνη ¹³—σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν ἀσκητικὸ προτεσταντισμὸ.

5. *GAZRS*, I, σ. 189 κέ. Βλέπε ἐπίσης, ἐνθ' ἄν., σελ. 176.

6. Βλέπε καὶ *P.G.* 31, 276 κέ. Πρβλ. ἐπίσης *P.G.* 31, 288.

7. Βλέπε π.χ. *P.G.* 58, 558.

8. *GAZRS*, I, σ. 180.

9. *P.G.* 62, 556.

10. *GAZRS*, I, σ. 166-167.

11. Ἐδῶ ἀξίζει νὰ προσέξουμε μιὰ πολὺ ἐνδιαφέρουσα σύγκριση μετὰ *GAZRS*, I, σ. 167 & 190 καὶ *P.G.* 62, 259-260.

12. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἀριθμὸ τῶν πλουσίων καὶ τῶν φτωχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, βλέπε *P.G.* 60, 97 καὶ *P.G.* 58, 630 (Ἰωάννης Χρυσόστομος).

13. Βλέπε καὶ τὴν ἐργασίαν τοῦ Plassmann O., *Das Almosen bei Johannes Chrysostomos*, Münster 1961.

1. *Ithaka, der Peloponnes und Troja*, Darmstadt 1963 (νέα ἐκδόσις), σ. 43.

2. Μετὰ τὴν ἐπικράτηση τοῦ κομμουνισμοῦ στὴ Σερβία καὶ στὴ Βουλγαρία ἄλλαξε φυσικὰ αὐτὴ ἡ κατάσταση.

3. *Religion und Wirtschaft*, σελ. 363.

4. *GAZRS*, II, σ. 372.

Αυτό που ο Max Weber προσπάθησε να αποδείξει ήταν ότι, *παρ' όλη* την «άντιμαμωνική» διδασκαλία του, ο άσκητικός προτεσταντισμός γέννησε τον οικονομικό όρθολογισμό, γιατί «βράβευσε» τα άσκητικά όρθολογικά κίνητρα.¹ Ο Max Weber μέσω της μεθόδου του μάς έκανε να καταλάβουμε πώς καθάρωσε στον ανατολικο-εκκλησιαστικό χώρο να επιβληθεί η άπληστία, *παρ' όλο* τόν άγώνα που έκανε ο μεγαλύτερος Πατέρας της 'Ορθόδοξης 'Εκκλησίας, ο 'Ιωάννης ο Χρυσόστομος, έναντιόν της άπληστίας και της φιλαργυρίας, καθώς και πώς σε μία όρθόδοξη χώρα σαν την 'Ελλάδα μπορούν να συνυπάρξουν τόσο έντονα η *φτώχεια* και η *πολυτέλεια*. Η απάντηση είναι η εξής: στον ανατολικο-εκκλησιαστικό χώρο άπουσάζε το σημαντικότερο, το άσκητικό όρθολογικό κίνητρο. Με την έγκατάλειψη του κόσμου υπέρ μιας παθητικής εξοκοσμικής άσκητικής στον 'Αθω ξέχασαν οι όρθόδοξοι χριστιανοί τόσο την κοινωνική τους ήητιν όσο και την κοινωνική διδασκαλία τών μεγάλων Πατέρων της 'Εκκλησίας τους. Οι εκπρόσωποι του άσκητικού προτεσταντισμού αναγνώρισαν τούς κινδύνους του πλούτου,² αλλά *παρ' όλο* αυτά καταδίκασαν τη φτώχεια³ και άρχισαν άγώνα όχι κατά της όρθολογικής οικονομίας, αλλά κατά της παράλογης χρήσεως της ιδιοκτησίας.⁴ Αντίθετα, η εξοκοσμική παθητική άσκητική *άνυψώνει τη φτώχεια σε άρετή*⁵ και μ' αυτόν τόν τρόπο δίνει στον τυχοδιωκτικό καπιταλισμό το άλλοτι της έλεημοσύνης⁶ και του άφηνει ελεύθερο τόν δρόμο για μία παράλογη και άλληλητη χρήση της ιδιοκτησίας.

Η παράλογη όμως χρήση της ιδιοκτησίας έμπόδισε τη γένεση συγχρόνων έπιχειρήσεων στον ανατολικο-εκκλησιαστικό χώρο· γιατί βασικά η οικονομική έπιχειρήση στηρίζεται στον ύπολογισμό και στον όρθολογικό προγραμματισμό. Ο τελευταίος όμως είναι η βασική ένδειξη όλων τών ειδών της όρθολογικής οικονομίας. Ο Max Weber αναφερόμενος στην όρθολογική οικονομία ένοιεί ένα οικονομικό προγραμματισμό,⁷ που γι' αυτόν θά ήταν κατάλληλος η πουριτανική όργάνωση της

έργασίας και ο πουριτανικός καπιταλισμός, σαν φορείς ήθους μάς όρθολογικής άσκητικής έπιχειρήσεως.⁸ Για έναν τέτοιο προγραμματισμό είναι άκατάλληλοι τόσο ο τυχοδιωκτικός καπιταλισμός όσο και η συναισθηματική θρησκευτικότητα, γιατί όρθολογική οικονομία σημαίνει άντικειμενική και συστηματική *όργάνωση*.⁹ Δεν είναι λοιπόν σύμπτωση ότι οι μεγαλύτερες δυσκολίες για την έκβιομηχάνιση της 'Ελλάδος προέρχονται από την έλλειψη ενός όρθολογικού οικονομικού προγράμματος και μάς όρθολογικής όργάνωσης τών έπιχειρήσεων.

Υπάρχουν βέβαια 'Ελληνες έπιστήμονες που αποδίδουν την εϋθνη για την οικονομική καθυστέρηση της χώρας, στις ιστορικο-πολιτικές της εξελίξεις. 'Ότι δέν μπορεί να θεωρηθεί κανείς *μόνον* αυτός σαν τη μοναδική αίτια για την άρνητική οικονομική ανάπτυξη μιας χώρας, το αποδεικνύει και ο Max Weber, διαπιστώνοντας ότι οι προτεστάντες, σαν κυρίαρχη ή σαν ύποτελής τάξη, σαν πλειονότης ή σαν μειονότης, έδειξαν μια ιδιαίτερη τάση για τόν οικονομικό όρθολογισμό, πράγμα που δέν παρατηρήθηκε και δέν παρατηρείται στους καθολικούς *ούτε* στη μία *ούτε* στην άλλη περίπτωση. Η βάση της διαφορετικής συμπεριφοράς πρέπει λοιπόν να άναζητηθεί στην πνευματική τοποθέτηση τών ανθρώπων και όχι στην ιστορικο-πολιτική εξέλιξη της μάς ή της άλλης κοινωνίας.¹⁰

Τόσο η 'Ελλάδα όσο και οι ύπόλοιπες όρθόδοξες χώρες δέν έχουν τις προϋποθέσεις για τη γένεση συγχρόνων καπιταλιστικών οικονομικών έπιχειρήσεων, γιατί *άπουσάζε* από τούς όρθόδοξους η όρθολογική άντικειμενοποίηση τών τυχοδιωκτικών τάσεων τών έπιχειρηματιών, καθώς και ένα *σύστημα* όρθολογικής έγκόσμους οικονομικής ήθικης. Έτσι εξηγείται και το γιατί δέν υπάρχει στην 'Ελλάδα σχεδόν καμία αξιόλογη *κοινωνική πολιτική*. Σχετικά με αυτό το θέμα ενδιαφέρουσα είναι η παρατήρηση ότι, π.χ., η 'Ορθόδοξη 'Εκκλησία και οι εκπρόσωποι της άντιπροϊόνου όσουσ χαρακτηρίζουν την 'Ορθόδοξία σαν άντικοινωνική, τονίζοντας ότι η 'Ορθόδοξη 'Εκκλησία έχει πετύχει ήδη πολλά στον τομέα της *κοινωνικής προνοίας*. Ξεχνούν όμως ότι μία άνεπτυγμένη κοινωνία δέν δίνει *έλεημοσύνη*, αλλά *άσκει κοινωνική πολιτική*. Η στάση αυτή της 'Εκκλησίας αποδεικνύει ταυτόχρονα τη συναισθηματική θρησκευτικότητα τών όρθόδοξων λαών, που λαμβάνουν ύπ' όψη τα κοινωνικά προβλήματα από τη συναισθηματική τους πλευρά (έλεημοσύνη) και όχι από τη συστηματική ή όρθολογική τους πλευρά (κοινωνική πολιτική). Οι μεγάλες έπιτεύξεις της 'Ορθόδοξης 'Εκκλησίας στον τομέα κοινωνικής

1. *GAZRS*, I, σ. 165, ύποσημ. 3.

2. Βλέπε π.χ. *GAZRS*, I, σ. 196-197.

3. «Τό να θέλεις να είσαι φτωχός είναι τό ίδιο σαν να θέλεις να είσαι άρρωστος» (*GAZRS*, I, σ. 177). Βλέπε, επίσης, ένθ' άν., ύποσημ. 2.

4. *GAZRS*, I, σ. 190.

5. *GAZRS*, I, σ. 192. Η πίεση για άποταμίευση προέρχεται επίσης κι από τό ότι η *καταπολέμηση* της πολυτέλειας οδηγεί στον περιορισμό της καταναλώσεως, ιδιαίτερα μάλιστα της πολυτελούς καταναλώσεως (έν' αύτω *GAZRS*, I, σ. 190).

6. Βέβαια ο 'Ιωάννης Χρυσόστομος σαν εκπρόσωπος της ένεργου άσκητικής συνιστά την έλεημοσύνη (βλέπε σ. 36, ύποσημ. 12 και 13). «Κάθε άνθρωπος, που ύποφέρει, έχει τό δικαίωμα να βοηθηθεί» (*P. G.* 48, 989-990 και 63, 88).

7. Έπ' αύτω βλέπε τό 2ο Κεφάλαιο του πρώτου τόμου του έργου: *Wirtschaft und Gesellschaft* (soziologische Grundkategorien der Wirtschaften, *WuG*, I, σ. 31-121).

8. *GAZRS*, I, σ. 181 και 182, ύποσημ. 2.

9. *GAZRS*, I, σ. 544.

10. *GAZRS*, I, σ. 23.

προνοίας καὶ ἡ θετικὴ τῆς στάσις ἀπέναντι στὴν ἐλεημοσύνη δείχνουν βέβαια ὅτι ἡ *κοινωνικὴ δραστηριότητα* συμπεριλαμβάνεται στὸ λυτρωτικὸ τῆς ἔργου.¹ Πρόκειται, ὁμῶς, ἐδῶ ἀπὸ τῆ μιᾶ πλευρὰ γιὰ τοὺς καρποὺς τῆς *ἐνεργητικῆς* ἐξωκοσμικῆς ἀσκητικῆς τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, ποὺ ἀργότερα ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὴν *παθητικὴν*, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, ἰδιαίτερα σήμερα, ἡ κοινωνικὴ δραστηριότης τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας στερεῖται συστηματικῆς καὶ κεντρικῆς ὀργανώσεως.

Ἡ συναισθηματικὴ θρησκευτικότης τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας—ποὺ πάντοτε ἦταν στενὰ δεμένη μὲ τὸ κράτος² καὶ παρέμεινε—δὲν μπόρεσε νὰ συμβάλῃ στὴν ὀρθολογικὴ ἀνάπτυξη τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Μὲ αὐτὸ τὸ φαινόμενο εἶναι στενὰ δεμένο τὸ γεγονός ὅτι, στὴ μοναδικὴ ἐλεύθερη ὀρθόδοξη χώρα, στὴν Ἑλλάδα, ἡ ἀντικειμενικὴ ὀργάνωσις *εἰδικευμένων δημοσίων ὑπαλλήλων* συναντᾷ πολλὰ δυσκολίας. Σ' αὐτὴ τὴ χώρα κυριαρχεῖ ὁ νεποτισμὸς ἀντὶ μιᾶς ὑπευθύνου κατανομῆς τῶν θέσεων καὶ ἔξαρτᾷ τοὺς ὑπαλλήλους ἀπὸ πρόσωπα καὶ τὴν πολιτικὴν. Ἐτσι στερεῖται ὁ ὑπαλληλικὸς κόσμος μιᾶς ἠθικῆς ποῦ, κατὰ τὸν Max Weber, μπορεῖ νὰ μεταβάλῃ τὸν δημόσιο ὑπάλληλο σὲ *δυναμικὸ στοιχεῖο* τοῦ κρατικοῦ ὀργανισμοῦ.³

VI

Ὁ René König⁴ παρατηρεῖ πολὺ σωστᾶ ὅτι ὁ καλβινιστὴς δὲν ἀναμένει μὲ ταπεινότητα τὴ λύτρωσίν του, ἀλλὰ τὴν ἐπιδιώκει ὁ ἴδιος μὲ βάση μιᾶ διαρκὴ «*συστηματικὴ ἀυτοκριτικὴ*».⁵ Ἐτσι προβάλλεται μιᾶ ἰδεώδης σύνθεσις *πράξεως καὶ αἰσθήματος ἐθύννης*, ποὺ μετέβαλε τὸν ἀσκητικὸ προτεσταντισμὸ σὲ οικονομικὴ καὶ κοινωνικὴ δύναμη,⁶ δημιουργώντας μέσα στὸν κόσμον καὶ γιὰ τὸν κόσμο μιᾶ «*ἀριστοκρατία ἐκλεκτῶν ἁγίων*».⁷ Ἀντίθετα, ἡ παθητικὴ ἀνατολικο-εκκλησιαστικὴ ἐξωκοσμικὴ

ἀσκητικὴ δὲν μπόρεσε νὰ ὀδηγήσῃ σὲ μιᾶ ὑπεύθυνη δραστηριότητα καὶ οὕτε νὰ προσφέρῃ μιᾶ ἐγκόσμια ἀριστοκρατία ἐκλεκτῶν ἁγίων. Στὸν ἀνατολικο-εκκλησιαστικὸ χῶρον ἀποτυπώσαν «τὰ ψυχολογικὰ κίνητρα» ποὺ ρυθμίζουν τὴ διαγωγή τῶν ἀτόμων μὲ βάση μιᾶ ὑπεύθυνη ἠθικὴ.⁸ Ὁ ὀρθόδοξος χριστιανὸς δὲν εἶναι ἀναγκασμένος νὰ πετύχῃ μόνος του τὴ σωτηρία του, δεδομένου ὅτι τοῦ τὴν ἐγγυᾶται ἡ Ἐκκλησία, ποὺ τοῦ τὴ «*χαρίζει*» μὲ τὰ μυστήρια τῆς.⁹ Συχνὰ ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία χρησιμοποιεῖ τὸ ἐπιχειρήμα ὅτι αὐτὴ *μόνη* τῆς μπορεῖ νὰ διεισδύσῃ σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς καθημερινῆς ζωῆς μὲ τὴ δύναμη τῆς σωτηριακῆς τῆς ζωῆς, καθὼς καὶ ὅτι γιὰ τοῦτον τὸν λόγον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ τῆς καταλογισθῇ μομφὴ γιὰ παραμέλησις κοινωνικῶν καὶ κοινωνικο-ἠθικῶν προβλημάτων.

Ἡ ἀρχή: «*βοήθησε τὸν ἑαυτὸ σου γιὰ νὰ σὲ βοηθήσῃ ὁ Θεός*»¹⁰ δὲν ἰσχύει γιὰ τοὺς ὀρθόδοξους. Ἀποτέλεσμα εἶναι ἕνας κυριακῶς Χριστιανισμὸς, μονιμοποίηση καὶ σταθεροποίηση τῆς συναισθηματικῆς θρησκευτικότητος, καὶ ἡ ἀπουσία τοῦ φαινομένου «*τοῦ ξεμαγέματος τοῦ κόσμου*»,¹¹ ποὺ εἶναι ἀδύνατο χωρὶς τὴν ὀρθολογικοποίηση τοῦ καθημερινοῦ βίου. Γιὰ τὸν λόγον αὐτὸ στίς περιπτώσεις ὅπου τὸ ἄτομο δὲν κατορθώνει νὰ ἐπιβληθῇ στὴν κοινωνία μὲ βάση τίς προσωπικῆς του ἀρχῆς ζητᾶται καὶ βρῖσκει τὴ μοναξιά καὶ τὴν ἀπομόνωσις. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι πολλὰς φορὲς ἡ δημιουργία ἐνὸς καλογερισμοῦ κακῆς ποιότητος, καθὼς καὶ ἡ ποσοτικὴ αὔξησις τοῦ μοναχισμοῦ ποὺ συνεπάγεται τὴν «*καθημερινοποίηση θρησκευτικῶν χαρακτηριστῶν*».¹² Τὸ φαινόμενο αὐτὸ μὲ ὅλες του τίς συνέπειες τὸ συναντοῦμε στὸ Βυζάντιον.¹³ Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ὁμῶς ἀνυψώνεται σὲ ἀρετὴ ἡ ἄρνησις τοῦ ἀνθρώπου νὰ συμμετάσχῃ μὲσω τῶν πράξεών του στὴν ἀνθρωποποίηση τῆς κοινωνίας. Ἐνας Ἑλληνας μοναχὸς γράφει, π.χ., τὸ 1961, κι ὄχι βέβαια στὴ βυζαντινὴ ἐποχῇ, ὅτι γιὰ τὸν ὀρθόδοξο μοναχισμὸ τὸ μοναδικὸ ἰδανικὸ εἶναι ὁ Θεὸς καὶ ἡ Βασιλεία του. Ταυτοχρόνα ἐπιτίθεται κατὰ τὸν δυτικὸν κόσμον λόγῳ τῆς «*δραστηριότητός*» του καὶ λόγῳ τῆς «*θεοποιήσεως*» τῆς ἐργασίας. Πιὸ συγκεκριμένα, μιᾶ μὲ ὑπερηφάνεια γιὰ τὸ ὅτι ἀκόμη καὶ οἱ καλύτεροι μοναχοὶ τῆς Ἄνα-

8. *GAZRS*, I, σ. 86.

9. Σχετικὰ μὲ τὴν ἐπίδρασις τῶν μυστηρίων, βλέπε *GAZRS*, I, σ. 114 κέ. καὶ σ. 144, ὕποσημ. 1.

10. *GAZRS*, I, σ. 111.

11. Γιὰ τὸ θρησκευτικο-ιστορικὸ φαινόμενο τοῦ ξεμαγέματος τοῦ κόσμου, βλέπε τίς ἐργασίαι τοῦ Weber: *Wirtschaftsethik der Weltreligionen*. Γιὰ τὸν ἀσκητικὸ προτεσταντισμὸ, βλέπε *GAZRS*, I, σ. 114 καὶ 156, ἰδιαίτερα σ. 158. Γιὰ τίς σχέσεις τοῦ τυχοδιωκτικοῦ καπιταλισμοῦ μὲ τὴ μαγεία μιᾶ ὁ Max Weber στὸ *GAZRS*, II, σ. 372.

12. Βλέπε ἐπ' αὐτοῦ τίς ἀπόψεις τοῦ Max Weber στὸ *WuG*, I, σ. 142, κέ.

13. Savramis, D., *Zur Soziologie des byzantinischen Mönchtums*, Leiben/Köln 1962, καὶ μάλιστα σ. 52 κέ. καὶ 58 κέ.

1. Βλέπε καὶ P. G. 60,750: 49, 293 καὶ 58, 510. Ἀντίθετα ὁ Μέγας Βασίλειος (P. G. 31, 300 καὶ 32, 1265) στρέφεται κατὰ τίς καταρτίσεις τῆς ἰδέας τοῦ *redemptio animi* μὲ τὴν προσφορὰ ἐλεημοσύνης. Γιὰ τίς σχέσεις τῆς κοινωνικῆς δραστηριότητος τῶν *μουχῶν* μὲ τὴν περί σωτηρίας ἰδέαν, βλέπε: Savramis D., *Zur Soziologie des byzantinischen Mönchtums*, Leiben/Köln 1962, σ. 25. Γιὰ τὸν διαφοροτικὸν χαρακτῆρα ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχῃ ἡ κοινωνικὴ δραστηριότητα σὰν μέσο σωτηρίας, βλέπε *WuG*, I, σ. 323 κέ..

2. Γιὰ μιᾶ πληρέστερη κατανόηση τῆς ἰδιαζούσης ἐξελίξεως τῶν σχέσεων μεταξὺ κράτους καὶ Ἐκκλησίας στὸν ἀνατολικο-εκκλησιαστικὸ χῶρον θὰ ἔπρεπε νὰ μελετηθῇ κανεὶς ὀρισμέναις παρατηρήσεις τοῦ Max Weber γιὰ τὴν «*θεοποίηση*» τοῦ δημουργήματος» (βλέπε ἐπ' αὐτοῦ *GAZRS*, I, σ. 154, ὕποσημ. 3, 173-174, ὕποσημ. 3 καὶ 187-188).

3. *WuG*, I, σ. 561.

4. *Die grossen Deutschen*, ἐνθ' ἄν., σ. 417.

5. Ἐπ' αὐτοῦ, πρβλ., *GAZRS*, I, σ. 110-111 καὶ σ. 162-163.

6. Ἐπ' αὐτοῦ π.χ. *GAZRS*, I, σ. 189 κέ.

7. *GAZRS*, I, σ. 104-105.

τολής δεν ενδιαφέρονται να φανούν χρήσιμοι στην κοινωνία, και αναφέρει περιφρονητικά την παραγωγική δραστηριότητα των μοναχών της Δύσεως.¹

Η έξωκοσμική άσκητική δεν ενδιαφέρεται για τον κόσμο· ο κόσμος από την πλευρά του χάνει την άσκητική από το όπτικό του πεδίο. Αυτό βέβαια δεν μένει χωρίς συνέπειες, που μπορούμε να ανακαλύψουμε και στον χαρακτήρα των 'Ελλήνων. Η ένδοξια άσκητική εργάζεται για να διαμορφώσει τον άνθρωπο σε *προσωπικότητα* και να φέρη *τάξη* στη ζωή του.² Αυτό επέδρασε στον χαρακτήρα των χωρών που γνώρισαν αυτή την άσκητική. Η 'Ορθόδοξη 'Εκκλησία όμως προσπαθεί να επιδράσει στους ανθρώπους μόνον μέσω της μυστηριακής ζωής. Έτσι δημιουργείται μία διαφοροποίηση μεταξύ *διδασκαλίας* και *διαγωγής*, όπως προβάλλεται, μεταξύ άλλων, και στο νεοελληνικό δημοτικό τραγούδι. 'Από τη μία, η διδασκαλία της 'Ορθόδοξης 'Εκκλησίας άρνείται τον κόσμο.³ 'Από την άλλη, διακρίνουμε στο δημοτικό τραγούδι τη ζωντανή κατάσταση της ζωής.⁴ Τουτό εκφράζεται καθαρά στο έπομένο τραγούδι:

*Χαρήτε, νιοί, χαρήτε, νιαίς, κι ή ήμέρα όλοβραδιάζει
και ό Χάρος τις ήμέραις μας μιá μιá τις λογαριάζει.
Τράβα τό χορό κι' άς πάη,
μαύρη γής θενά μās φάη...
Τούτ' ή γής που την πατούμε,
όλοι μέσα θενά μούμε...
Τούτ' ή γής που θά με φάη,
βάρτε την με τό ποδάρι.⁵*

'Ακούσια θά θυμηθούμε εδώ την πρώτη προς Κορινθίους επιστολή (15,32), όπου ο άπόστολος Παύλος αναφέρει τα λόγια του Μενάνδρου: «ήψηστε μας να φώμε και να πιούμε, γιατί αύριο θά είμαστε νεκροί», για να δείξη ότι ή πίστη των Κορινθίων στην άνάσταση έχει χαθή. Η *διαγωγή* αυτή δεν συμβιβάζεται με κομμάτι άσκητική· ούτε και με την προσπάθεια για συστηματική και υπεύθυνη ζωή. 'Ακόμη, ή διαγωγή αυτή δεν έχει τίποτα κοινό με τη διδασκαλία της 'Ορθόδοξης 'Εκκλησίας.

Με τον τρόπο αυτόν ή θρησκευτικότης των ορθόδοξων λαών—που κατά τά άλλα σε πολλές ορθόδοξες χώρες, ιδιαίτερα στην 'Ελλάδα, είναι αδιάλειπτη και έντονη—διατηρήθηκε σαν καθαρά λαϊ-

κή θρησκεία, που συχνά βυθίζεται σε προλήψεις⁶ και δεν μπορεί να διαμορφώσει το *άτομο* σε προσωπικότητα. Η έγκατάλειψη του κόσμου που συνεπάγεται ή έξωκοσμική άσκητική και ή παρτίτησή της από τη δραστηριότητα για τη διαμόρφωση του ένισχυσαν τη *μονόπλευρη* λαϊκή θρησκευτικότητα, που επιδιώκει με κάθε τρόπο μία *επιτυχημένη ζωή*. Αυτό όμως δεν κατορθώνεται με τό να ρυθμίξη κανείς μεθοδικά τη ζωή του,⁷ αλλά με την εκπλήρωση θρησκευτικών υποχρεώσεων και τύπων που υποδεικνύονται από την εκκλησιαστική παράδοση. Ένα ακόμη αποτέλεσμα της συναισθηματικής αυτής θρησκευτικότητος είναι ή *εναίσθητοποίηση της συνειδήσεως*, που μπορεί να κάνει έναν πλούσιο 'Ελληνα να δώσει, πάνω στον ένθυσιασμό του, σ' έναν φτωχό ένα μεγάλο ποσό, ενώ από την άλλη πλευρά να μη του είναι συνειδητό ότι ή πληρωμή των φόρων είναι ήθικó καθήκον.

Στην 'Ελλάδα, οι άρνητικές κοινωνιολογικές συνέπειες της έγκαταλείψεως του κόσμου δφείλονται και στο ότι ή άστική τάξη⁸ σαν κοινωνικό φαινόμενο εμφανίσθηκε εδώ πολύ άργά. Η άστικοποίηση της 'Ελλάδος όμως έχει προχωρήσει άρκετά, με αποτέλεσμα:

1. μιá «νεοελληνική χριστιανική κίνηση», που έχει πολλές όμοιότητες με τον άσκητικό προτεσταντισμό και που φορείς της είναι οι «λαϊκοί» και όχι ό κλήρος,
2. άναζωπύρωση της συναισθηματικής θρησκευτικότητος και της ήθικότητας του κόσμου,
3. τήν «κοσμικοποίηση».⁹

Τά τρία αυτά φαινόμενα επιτρέπουν τά έξής συμπεράσματα: πρώτο, ότι είναι *δυνατή* μιá ένδοξια άσκητική στά πλαίσια της 'Ανατολικής 'Εκκλησίας, γιατί δεν αντιπαρατίθεται στην *ουσία* της 'Ορθόδοξιας· δεύτερο, ότι ή παραδοσιακρατία έμποδίζει πάντοτε την όρθολογική διαμόρφωση του τρόπου ζωής· τρίτο, ότι ή κοσμικοποίηση του χριστιανισμού δεν έμποδίζεται από τη μονόπλευρη πνευματικοποίηση της καθημερινής ζωής.

Συστηματικότερη μελέτη των τριών αυτών φαινομένων θά ώδηγούσε σε πολύ ενδιαφέρουσες κοι-

1. Πρβλ. Χατζημιχάλης, Νεκτάριος: «Ο 'Ορθόδοξος μοναχισμός και ό σύγχρονος κόσμος» εις *Γρηγόριος Παλαμάς*, 44 (1961), σ. 324 και 325.

2. *GAZRS*, I, σ. 117-118.

3. Βλέπε και *GAZRS*, I, σ. 568 και 571.

4. 'Επ' αυτού, βλέπε Platis, El., «Die neugriechische Volksdichtung» εις *Die Volkskultur der südosteuropäischen Völker*, Südosteurop. Jahrbuch 6 (1962), σ. 55.

5. Πολίτης, Ν., 'Εκλογαί από τά τραγούδια του 'Ελληνικού λαού, 'Αθήναι 1932, σ. 233, καθώς επίσης Platis, El., ένθ' άν., σ. 57.

6. 'Επ' αυτού πρβλ. τις άπόψεις του Max Weber για τον ρόλο που παίζει ό αντιορθολογικός κόσμος της μαγείας σαν έμπόδιο για την μεθοδική όργάνωση μιας όρθολογικής ένδοξιας ζωής (*GAZRS*, II, σελ. 370-371).

7. Στον άνατολικο-εκκλησιαστικό χώρο δεν βρίσκουμε ένα είδος άσκητικού όρθολογισμού που θά μπορούσε να συγκρηθή με τον άσκητικό προτεσταντισμό.

8. 'Επ' αυτού *GAZRS*, I, σελ. 192, ύποσημ. 2. 'Εκεί ή διαπίστωση του Bernstein: «Ο άσκητισμός είναι μιá άστική άρετή», σε συνδυασμό με τις άπόψεις του Weber (ένθ' άν., σ. 192-193) για τη δημιουργία κεφαλαίου μέσω άσκητικής ύποχρεωτικής αποταμιεύσεως.

9. Δεν πρέπει να άντιμετωπίζουμε την «κοσμικοποίηση» σαν ένα άρνητικό φαινόμενο. Πιστεύω ότι ή «κοσμικοποίηση» συντελεί άποτελεσματικά στην άνανεωση και στη δυναμοποίηση του Χριστιανισμού.

ωνιολογικο-θρησκευτικῆς ἔρευνας. Ἐδῶ θὰ ἐπιθυμοῦσα νὰ σημειώσω τὰ ἐξῆς: Ἡ ἄποψη τοῦ Max Weber, ὅτι μία ὀρθολογικὴ μεταφυσικὴ καὶ μία θρησκευτικὴ ἠθικὴ προϋποθέτουν τὴ συμμετοχὴ τῶν μὴ κληρικῶν—δηλαδὴ τῶν λαϊκῶν¹—διαπιστώνεται καὶ ἐν τῇ Ἑλλάδῃ. Οἱ λαϊκοὶ ἔχουν ἐδῶ, μὲ βάσιν τὸ δημοκρατικὸ πνεῦμα τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας, τὰ ἴδια δικαιώματα καὶ τὶς ἴδιες ὑποχρεώσεις μὲ τοὺς κληρικούς. Ἔτσι ἔγιναν οἱ λαϊκοὶ μοναδικοὶ φορεῖς μιᾶς ἀφυπνίσσεως καὶ ἀναζωπυρρίσεως τῆς χριστιανικῆς ζωῆς ἐν τῷ κόσμῳ καὶ γιὰ τὸν κόσμον. Δυστυχῶς δὲν μποροῦ νὰ ὑποστηρίξω αὐτὴ τὴν ἄποψη μὲ λεπτομέρειες, γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ ἀπαιτεῖται ἐιδικὴ ἔρευνα. Θέλω ὅμως νὰ τονίσω ὅτι μία κοινωνιολογικο-θρησκευτικὴ ἔρευνα τῆς «νεοελληνικῆς χριστιανικῆς κινήσεως», ποῦ φορεῖς τῆς εἶναι οἱ λαϊκοί, μὲ βάσιν τὶς ἔρευνες τοῦ Max Weber, θὰ μᾶς ἔδειχνε χωρὶς δυσκολίας ὅτι ἐν τῇ Ἑλλάδῃ παρουσιάζεται πλὴν μιᾶς ἐνδοκόσμιας ἀσκητικῆς, ποῦ ἐμπνέεται ἀπὸ τὶς θετικὰς ἰδέας μιᾶς ἐνεργῆς ἀνατολικο-εκκλησιαστικῆς ἐξωκοσμικῆς ἀσκητικῆς. Εὐκόλα ἐπίσης διαπιστώνεται ὅτι πολλὰς εἶναι οἱ ὁμοίωτες ἀνάμεσα ἐν τῇ ἐγκόσμια ἀσκητικῇ τῶν χριστιανικῶν κινήσεων τῶν λαϊκῶν ἐν τῇ Ἑλλάδῃ καὶ τοῦ ἀσκητικοῦ προτεσταντισμοῦ.

Σχετικὰ μὲ τὸ δεύτερον φαινόμενο, τὴν ἀναζωπύρρησιν τῆς συναισθηματικῆς θρησκευτικότητος καὶ τῆς ἀρνήσεως τοῦ κόσμου, μπορεῖ μόνον νὰ πῆ κανεὶς ὅτι οἱ ὀπαδοὶ τοὺς ἔχουν χάσει κάθε ἐπαφὴ μὲ τὴν πραγματικότητα τῆς ζωῆς. Μὲ συνθήματα ὡς: «μοναδικὴ ἐλπίδα γιὰ τὴ χαμένη ἀνθρωπότητα παραμένει ἡ Ὀρθοδοξία, ποῦ ἡ οὐσία τῆς καὶ ὁ πραγματικὸς τῆς χαρακτήρας παρουσιάζονται ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὄρῳ», μεγαλώνουν τὸ χάσμα ἀνάμεσα ἐν τῇ κοινωνικῇ καὶ οἰκονομικῇ πραγματικότητι, δηλαδὴ ἀνάμεσα ἐν τῇ καθημερινῇ ζωῇ καὶ τοὺς φορεῖς τῶν ἑλληνικῶν θρησκευτικῶν καὶ πνευματικῶν δυνάμεων. Μὲ παράλογα ἐπιχειρήματα πολεμοῦν κάθε λαϊκὸ ποῦ ἀσκεῖ κριτικὴ στὴ σημερινὴ θρησκευτικὴ πραγματικότητα καὶ ποῦ χρησιμοποιεῖ τὴν ὀρθολογικὴ σκέψιν, χαρακτηρίζοντάς τον «αὐτικόν» καὶ ἐχθρὸν τῆς Ὀρθοδοξίας. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ δυσκολεῖται ἡ διαμόρφωσις καθημερινῆς ζωῆς μὲ ἠθικὰς βάσεις, ἀφοῦ ἡ ἀναζωπύρρησις τῆς συναισθηματικῆς θρησκευτικότητος καὶ τῆς ἀρνήσεως τοῦ κόσμου δὲν μποροῦν νὰ ἐπιπέσουν θετικὰ ἐπὶ τὴ διαγωγὴν καὶ τὴ ζωὴν τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου. Γιατὶ τόσο ἡ ἔλλειψις μεθόδου ἐν τῇ ζωῇ ὅσο καὶ ἡ ἔλλειψις ὀρθολογικῆς ρυθμίσεως τῆς δραστηριότητος δυσκολεύουν—ὅπως δείχνουν οἱ ἔρευνες τοῦ Max Weber—τὸν ἐξανθρωπισμὸν τοῦ ἀνθρώπου μὲ μιὰ ὑπεύθυνον καὶ ἔμπρακτον συμμετοχὴν τῶν χριστιανῶν ἐν τῷ λυτρωτικῷ ἔργῳ τοῦ Θεοῦ.

Σχετικὰ μὲ τὸ τρίτον φαινόμενο, τὴν «κοσμικοποίησιν», θὰ ἐπιθυμοῦσα νὰ ἀναφερθῶ μόνον ἐν ἑνῷ γεγο-

νός. Τόσο ἡ ἐνδοκόσμια ὅσο καὶ ἡ ἐξωκοσμικὴ ἀσκητικὴ ὠδήγησαν καὶ πρέπει νὰ ὠδήγησαν ἐν τῇ «κοσμικοποίησιν». Ἐνθὲ ἡ ἐνδοκόσμια ἀσκητικὴ ἀνέλαβε νὰ διαμορφώσῃ καὶ νὰ ἐπηρέασῃ τὸν κόσμον—γράφει ὁ Max Weber—τὰ ἐπιφανειακά ἀγαθὰ τοῦ κόσμου ἐπηρέασαν ὅλον καὶ περισσότερον τοὺς ἀνθρώπους, ὅπως ποτὲ ἄλλοτε ἐν τῇ ἱστορίᾳ.² Τὸ ἴδιο ὅμως ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν ἐξωκοσμικὴ ἀσκητικὴ—ὅτι δηλαδὴ, λόγῳ τῆς ἐγκαταλείψεως τοῦ κόσμου, τὰ ἐπιφανειακά ἀγαθὰ τοῦ κόσμου ἐπηρέασαν ὅλον καὶ περισσότερον τοὺς ἀνθρώπους, ὅπως ποτὲ ἄλλοτε ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Μὲ μιὰ διαφορὰ: ἐνθὲ στὴ Δύσει ὁ «κοσμικοποιημένος» κόσμος παρέλαβε ἀξίεις καὶ ἀρετὰς ποῦ εἶναι καρποὶ τοῦ ἀσκητικοῦ προτεσταντισμοῦ καὶ ποῦ μποροῦν ἐν τῷ μέλλον νὰ ἐπιδράσουν θετικὰ, ἀπὸ θρησκευτικὴ ἄποψη, ἐν τῇ Ἑλλάδῃ ὑπάρχει κίνδυνος νὰ καταστραποῦν τὰ πάντα. Ἐπειδὴ ἐν τῷ ἀνατολικο-εκκλησιαστικῷ χῶρῳ δὲν ὑπάρχει παράδοσις μιᾶς μεθόδου γιὰ ὀρθολογικὸν τρόπο ζωῆς μὲ βάσιν συγκεκριμένους θρησκευτικὰς ἀρχὰς καὶ πεποιθήσεις, μπορεῖ ἡ ἀπομυθοποίησις τοῦ ἀνατολικο-εκκλησιαστικοῦ κόσμου, ποῦ ἀκολουθεῖ τὴν «κοσμικοποίησιν» καὶ τὴ συνάντησιν μὲ τὴ Δύσιν, νὰ ὠδήγησιν ἐν τῷ νὰ θεωρηθῶν ἄχρηστες ὅλες οἱ ἠθικὰς καὶ μεταφυσικὰς ἀξίεις. Ἡ νέα ἀξιολόγησις τῆς ζωῆς, μὲ βάσιν τὸ χρῆμα, τὴν κατανάλωσιν καὶ τὸ γόητρο, ἡ ἔλλειψις μεθόδου ζωῆς καὶ συστηματικότητος καὶ ἡ ἄνιστη κατανομή τῶν ἀγαθῶν εἶναι δυνάμεις ποῦ μποροῦν νὰ ὠδηγήσουν ἐν τῷ νὰ θεωρηθῇ ἡ θρησκεία περιττὴ, ἂν μάλιστα ἡ σκληρὴ πραγματικότης αὐτοῦ τοῦ κόσμου συμβάλῃ ἐν τῇ ἐξαφάνισι καὶ τῆς συναισθηματικῆς θρησκευτικότητος. Ἡ ἀκοινωνικὴ καὶ ἀντικοινωνικὴ στάσις τῆς θρησκείας—δηλαδὴ ἐν τῇ περιπτώσει μιᾶς ἡ κοσμικῆς ἀποξένωσις τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας—μπορεῖ νὰ ὠδήγησιν ἐν τῷ ἀντιθρησκευτικῇ στάσει τῆς κοινωνίας, ὅπως συμβαίνει ἤδη ἐν ὅλες τῆς ὀρθόδοξης χῶρες—μὲ ἐξαιρέσει τὴν Ἑλλάδα—ἰδιαίτερα ὅμως ἐν τῇ Σοβιετικῇ Ἐνωση. Στὴ Δύσει ἡ θρησκεία ἐνεργεῖ καὶ ἐπηρέασι μὲ νέους κανόνες τὸν κόσμον, γιὰ τὴ «κοσμικοποίησιν» σημαίνει ἐκεῖ ἐξανθρωπισμὸν τοῦ κόσμου, ἐπειδὴ ὑποχρῶναι τὸν ἄνθρωπον νὰ ἀπελευθερωθῇ ἀπὸ κάθε εἰδους κτηδεμονία, μὲ ἀποτέλεσμα μιᾶς ζωῆς ποῦ ρυθμίζεται μὲ βάσιν τὴν ἠθικὴν τῆς συνειδήσεως καὶ τὴν ὑπεύθυνον ἠθικὴν. Στὴν Ἀνατολὴ ὅμως ὑπάρχει ὁ κίνδυνος ἐνός «κοσμικοποιημένου» ὀρθόδοξου κόσμου, ὅπου δὲν θὰ ὑπάρχουν οὔτε ἅγιοι, οὔτε ἀκόμη ἄνθρωποι, γιὰ τὴ παράλογον ἰδέαν τῆς «ἰσοποιήσεως» τοῦ ἀνθρώπου μὲσω τῆς φυγῆς ἀπὸ τὸν κόσμον ἐπιδρᾶ ἀφρημένα, παράλογα καὶ ἀντικοινωνικά. Ὁ κίνδυνος εἶναι μεγάλος, γιὰ τὸν ἄνθρωπον ἐκεῖ γίνεται ἀπάνθρωπος καὶ ἐξελιίσσεται ἐν τῷ ἐχθρῷ τῶν συνανθρώπων του. Χαρακτηριστικὸν παράδειγμα ἐν τῇ πε-

1. WuG, I, σ. 260-261.

2. GAZRS, I, σ. 203-204.

ρίπτωση αυτή είναι οι *ορθόδοξες* χώρες που ζουν κάτω από την κυριαρχία του κομμουνισμού.

Εδώ όμως μπαίνουμε σε καινούργιο επιστημονικό χώρο, δεδομένου ότι δεν έχουν διερευνηθεί ακόμη τα θρησκευτικο-κοινωνιολογικά αίτια της επιτυχίας του κομμουνισμού στον ανατολικο-εκκλησιαστικό χώρο.¹ Μου είναι αδύνατο να ασχοληθώ εδώ, έστω και σύντομα, μ' αυτό το θέμα. Θα επιθυμούσα όμως να αναφέρω ότι η συμβολή του Max Weber στην πληρέστερη κατανόηση της ανατολικο-εκκλησιαστικής θρησκευτικότητας, καθώς και η μέθοδός του, μπορούν να βοηθήσουν να πραγματοποιηθεί μια ενδιαφέρουσα και πρωτότυπη θρησκευτικο-κοινωνιολογική έρευνα σχετικά με τη διάδοση και την επιτυχία του κομμουνισμού σε χώρες που μπορούμε να χαρακτηρίσουμε σαν *ορθόδοξες*.²

1. Μία έρευνα του είδους αυτού κερδίζει σε σημασία, εάν κανείς αντιμετώπισε την επανάσταση των μπολσεβίκων και τον κομμουνισμό σαν μια μορφή θρησκείας. Μία τέτοια έρμηνεία της Ρωσικής επανάστασης επιδιώκει ο Monnerot, J., *Sociologie du Communisme*, Paris, 1949, Γερμανικά: *Soziologie des Kommunismus*, Köln/Berlin 1952.

2. Είναι λυπηρό ότι ο Max Weber δεν ασχολήθηκε συστηματικά με τη Ρωσία. Νομίζω ότι έγραψε μόνον δύο δοκίμια γι' αυτή την χώρα: 1. «Zur Lage der bürgerlichen Demokratie in Russland» (Παράρτημα του 22ου Τόμου του *Archiv für Sozialwissenschaften*, 1906) και 2. «Russlands Übergang zum Scheinkonstitutionalismus» (Παράρτημα του 23ου Τόμου, του *Archiv für Sozialwissenschaften*, 1906). Βλέπε επίσης: Weber, Marianne, *Max Weber, ein Lebensbild*, Heidelberg 1950, σ. 756-757.

Σάν αφητηρία θα πρέπει να ληφθούν υπ' όψη οι σχετικές με την κοινωνική επίδραση της εξωκόσμιας άσκητικής θέσεως του Max Weber, καθώς και οι έρευνές του γιά την επίδραση της θρησκείας στην κοινωνία γενικά. Κατόπιν θα πρέπει να εξετασθούν οι θρησκευτικές προϋποθέσεις των δύο ιδεολογιών που σήμερα συγκρούονται: του κομμουνισμού και του καπιταλισμού. Οί μεταξύ 'Ανατολής και Δύσεως αντιθέσεις θ' αποκτήσουν με τον τρόπο αυτό επικαιρότητα. Μερικές σκέψεις του Max Weber, π.χ., γιά την «ήθική της άδελφосύνης» σε σχέση με την ορθολογική οικονομία, την αντικειμενικότητα και τις ένδοκόσμιες δυνάμεις,³ θά μᾶς βοηθοῦσαν να βρούμε μια εξήγηση στο έρώτημα: γιατί στο χώρο μιάς 'Εκκλησίας που κηρύσσει τον «κομμουνισμό της αγάπης» μπόρεσε να επιτύχει και να επικρατήσει ένας κομμουνισμός *χωρίς αγάπη*. 'Η απάντηση βρίσκεται, ίσως, στο ότι τα περισσότερα κοινωνικοπολιτικά κινήματα στον σοβιετικό χώρο δεν αποτελούν προσπάθεια των ορθόδοξων χριστιανών αλλά των αντιπάλων της 'Εκκλησίας. Στις δυτικές χώρες συμβαίνει το αντίθετο: σ' αυτές, φορείς των αγώνων γιά την κοινωνική αλλαγή ήταν πάντοτε πιστοί και εύσυνειδητοί χριστιανοί.⁴

3. *GAzRS*, I, σελ. 544, 548 και 554.

4. Πιβλ. και Benz, E., *Geist und Leben der Ostkirche*, Hamburg 1957, σ. 176.